

Zusammenfassung

Während des Ersten Weltkrieges (1914-1918) erlitten Hunderttausende Soldaten aufgrund der vielfältigen Schrecken durch die moderne und mechanisierte Art der Kriegsführung einen schweren Nervenzusammenbruch. Dänemark war während des gesamten Krieges neutral, aber als Folge der dänischen Niederlage gegen Preußen im Jahre 1864 kämpften rund 30.000, weitgehend dänisch gesinnte, Bürger aus dem heutigen Südjütland als Wehrpflichtige in der deutschen Armee. Nachdem Nordschleswig 1920 erneut dänisches Territorium geworden war, kümmerte sich der dänische Staat um die Betreuung der Kriegsinvaliden, die jetzt erneut dänische Staatsbürger geworden waren. So waren die dänischen Behörden wie auch die Kombattanten mit Soldaten konfrontiert, die an psychischen Wunden in bisher nicht gekanntem Ausmaß litten.

In diesem Artikel wird anhand der Tätigkeit des 1921 gegründeten dänischen Invalidenrates („Invalidenævnet“) untersucht, wie die Einschränkungen und Rentenansprüche der psychisch verwundeten ehemaligen Militärangehörigen in Südjütland behandelt wurden. Er zeigt, dass die Entscheidungen und Verfahren sowohl medizinisch als auch administrativ willkürlich und uneindeutig waren, und dass die Behandlung der Krankheiten der betroffenen Veteranen von einer Reihe von Einflussfaktoren abhängig war. Dieser Artikel gibt einen Einblick in einen bisher wenig untersuchten Teil der Geschichte der Soldaten aus Südjütland sowie eine Darstellung der dänischen Erfahrung mit dem Trauma des Ersten Weltkrieges.

Stenderupslaget

AF LEIF HANSEN NIELSEN

Under den økonomiske krise i starten af 30'erne blev gårdejer Jørgen Nissen i Stenderup på Sundeved sat ud af sin gård "Vestervang" af kongens foged den 4. april 1932. Et efterfølgende protestmøde dagen derpå med omkring 1.500 deltagere arrangeret af Landbrugernes Sammenslutning (LS), endte med tumult, stenkast og trukne politistave. Stenderupslaget, som det senere blev kaldt, var den hidtil største konfrontation mellem gældstyngede bønder og politi i mellemkrigstiden. I denne artikel skal baggrunden for protestmødet, dets forløb og de omkringliggende begivenheder beskrives og analyseres.

Rammen

Mellemløbsårene var både økonomisk og politisk ustabile. Ikke mindst i Sønderjylland, hvor landbruget næsten konstant siden Genforeningen havde befundet sig i en krisetilstand, der havde skabt grobund for mange mere eller mindre rabiate bevægelser. Bedst kendt er Cornelius Petersens "Bondens Selvstyre" fra midten af 1920'erne, men der var også andre, bl.a. Bredebro-, Hoptrup- og, ikke mindst, Lei-bevægelsen fra sidste halvdel af 20'erne og nu i starten af 30'erne, "Landbrugernes Sammenslutning" (LS). Årsagerne til at særligt det sønderjyske landbrug havde store problemer var både strukturelle og konjunkturbestemte: Der var nedslidningen af de enkelte bedrifter under Verdenskrigen, der naturligt trak spor langt ind i 20'erne; der var den for mange landmænd dyre konvertering fra Mark til krone omkring 1920; der var nye afsætnings- og konkurrenceforhold efter Genforeningen; der var problemer med omlægning fra et ekstensivt sønderjysk (preussisk) landbrug til et mere intensivt dansk; der var revalueringen af kronen til pari i midten af 20'erne samt nu, ved indgangen til 30'erne, den verdensomspændende depression efter børskrakket i New York 1929 med stor arbejdsløshed og med en følgende afsætnings- og produktionskrise.

30'erne var urolige tider, hvor der blev sat spørgsmål ved demokratiet og dets evne til at løse de basale økonomiske problemer. Hertil kom i en sønderjysk sammenhæng hele den nationale konflikt efter Genforeningen med mindretal på hver side og med ønske om en grænserevision. Det er i denne sammenhæng Stenderupslaget skal ses, men det er vigtigt at pointere, at "slaget" i udgangspunktet ikke var en national

konfrontation mellem dansk og tysk. Det var en konfrontation med afsæt i de vanskelige økonomiske kår det sønderjyske landbrug havde i starten af 30'erne.

Forskningsituation og metode

Rammen er, som sagt, den økonomiske og politiske udvikling i Sønderjylland efter Genforeningen. Denne problemstilling er mange gange tidligere blevet behandlet i både oversigtsværker og monografier, herunder også med omtale af Stenderupslaget som en af de centrale begivenheder i Sønderjylland i mellemkrigsårene, men dog uden at slaget er gjort til genstand for egentlige kildestudier.¹ I de seneste år er der foretaget flere detailstudier af enkelte hændelser og episoder fra perioden, f.eks. har Hans Schultz Hansen behandlet Stolligaffæren i en artikel i Sønderjyske Årbøger fra 2015, Nikolaj Petersen Løjtnantsoprøret i Tønder 1926 sammesteds, for blot at nævne enkelte.² Selve Stenderupslaget er i 2012 grundigt blevet behandlet af Arne Jessen i en artikel i Lokalhistorisk Forening for Sundeveds årsskrift.³ Heri redegøres der udførligt for Nissens mellemværende med andelskassen, om udsættelsen og det efterfølgende protestmøde. Artiklen, der er meget detaljefyldt, bygger i høj grad på samtidige aviser, ikke mindst Jydske Tidende og Dagens Nyheder. Også en af Stenderupslagets helt centrale aktører, gårdejer Theodor Matthiesen Kylling fra Frørup, har i sit kampskrift fra 1935, "I Danmarks Klør", omtalt begivenheden, dog uden at bringe nye aspekter frem i forhold til optakten og forløbet af slaget i Stenderup.⁴

Umiddelbart kan Stenderupslaget forekomme som endnu en hændelse i rækken af konfrontationer mellem gældstyngede, fortvivlede landbrugere og ordensmagten, men sagen udvider sig ved et nærmere studie, hvor der afsløres mange lag i konflikten, dels politisk på metaplan, dels ganske konkret med trusselsbreve, telefonopringninger og politiundersøgelser. I dette forløb forsvinder selve hændelsen (tvangsauktionen) og personerne (Jørgen Nissen med familie samt den nye ejer, Johan Philipsen⁵) nærmest som statister i et større spil.

Emnet for denne artikel er helt grundlæggende at få hændelsesforløbet for Stenderupslaget afklaret for derigennem at vurdere, om det var en planlagt, veludført aktion, eller blot en "tilfældig" hændelse, der fik lov at udvikle sig. Hvis det var planlagt, da af hvem, hvis ikke, hvordan kunne det så udvikle sig som det gjorde? Afslutningsvis skal slagets betydning for den politiske udvikling i de år der fulgte kort vurderes.

I denne artikel skal hovedvægten ligge på studier af primære kilder i form af politirapporter, materiale fra by- og landsretten samt akter fra Justitsministeriet. Dertil kommer supplerende oplysninger fra brevkorrespondancer mellem de involverede samt, naturligvis, samtidige avisartikler. Til trods for det centrale kildemateriales officielle karakter, skal det vurderes ud fra ophavssituationen. De "rene" efterforsknings-sager hos politiet har i sagens natur en høj grad af objektiv troværdighed (forhør, tekniske undersøgelser, faktuelle forhold, etc.), hvorimod materialet fra Justitsministeriet samt det lokale politis indberetninger til hhv. Justitsministeriet og chefen for Statspolitiet skal vurderes ud fra, at både det lokale politi (i.e. politimesteren) samt Justitsministeriet optrådte som part i konfrontationen mellem ordensmagten og "protestbevægelsen". På samme måde skal materialet fra de forskellige retsinstanter inklusive vidneforklaringerne til politiet vurderes ud fra tilblivelsessituationen: Hvem kunne have hvad i klemme?

"Vestervang"

Den direkte årsag til Stenderupslaget var, at gårdejer Jørgen Nissen efter en tvangsauktion skulle fraflytte slægtsgården "Vestervang" i Stenderup på Sundeved. Familien Nissen havde boet på gården gennem flere generationer, 300 år nævnes, og i 1932 var det Jørgen Nissen på 51 år, hans hustru Anne Marie på 46 og deres fire børn, hvoraf den yngste var 13 og den ældste 23, der boede på gården. Sidstnævnte var gift, men boede for tiden sammen med manden hos forældrene i Stenderup. Derudover boede Jørgen Nissens mor i en aftægtsbolig ca. 50 meter nede ad vejen.

Jørgen Nissen havde imidlertid gennem flere år fået opbygget en gæld i ejendommen, som han ikke kunne afdrage, hvorfor den lokale Nybøl Andelskasse ved en tvangsauktion den 21. januar 1932 overtog ejendommen. Jørgen Nissen blev dog foreløbig boende på ejendommen som bestyrer. Da gården den 18. marts 1932 blev solgt til Johan Philipsen, blev han imidlertid bedt om senest den 1. april 1932 at fraflytte gården.

LS opfordrede imidlertid Jørgen Nissen til at blive boende og satte efterfølgende vagt ved gården, hvorfor Johan Philipsen den 1. april ganske fornuftigt valgte midlertidigt at flytte ind hos sin svoger, Peter Bladt, der boede i den anden ende af Stenderup.

Den 29. marts havde en delegation på otte lokale LS-folk henvendt sig til Johan Philipsen og anmodet ham om at trække handelen tilbage.

Inden situationen den 5. april 1932 udviklede sig til egentlig håndgemæng. Politibetjente forsøger at dysse demonstranter til ro hen over hækken ind til Johan Philipsens gård. Foto: Museum Sønderjylland, ISL

Philipsen var ikke uvillig, såfremt andelskassen ville gå med til det, men det måtte de tale med andelskassen om. Det undlod de, formentlig fordi de kendte andelskassens holdning, idet både Jørgen Nissens svoger og også LS med landbrugskandidat Kristian Nissen, Ellum, og LS-formanden for Aabenraa Amt, Lorentzen, Brøde, tidligere havde gjort forsøget, men uden held.⁶

LS, kommunister og nazister

I 1930-31 ramte den økonomiske krise landbruget med fuld styrke hvilket bl.a. medførte kraftige fald i afsætningspriserne, f.eks. faldt prisen for slagtesvin fra 103 kr. i 1929 til 48,75 i 1932 og tilsvarende faldt smørprisen fra 3 kr. til 1,71 i 1933.⁷ Det kunne naturligvis mærkes og førte til mange tvangsauktioner i det i forvejen hårdt ramte sønderjyske landbrug. Fra "blot" 68 tvangsauktioner i 1930 steg antallet til 268 i 1931 for at nå hele 486 i 1932. Herefter klingede det lidt af med 322 i 1933, dog 379 i 1934 for så atter at falde til 181 i 1935. Rundt regnet hvert ottende

– niende nordslesvigske landbrug var i perioden 1931-35 under hammeren modsat hvert fyrretyvende landbrug i det øvrige land.⁸

Det var naturligvis grunden til, at den nye krisebevægelse "Landbrugernes Sammenslutning", der var stiftet på Randerseggen i november 1930, fik et særligt godt tag i det sønderjyske område med tilslutning fra både dansk- og tysksindede landbrugere. Og ganske karakteristisk for udviklingen var det også i Sønderjylland, at LS fik sit mest rabiate udtryk og sin største tilslutning. Efter blot ét år var medlemstallet i de fire nordslesvigske amter anslået til omkring 10.000, svarende til ca. 70 % af samtlige landbrug.⁹

Grundlæggende var LS en protestbevægelse med ambition om at blive en samlende, landsdækkende erhvervsøkonomisk interesseorganisation i opposition til både Landbrugsrådet og Husmandsforeningen. I Sønderjylland tog udviklingen imidlertid en drejning, idet gamle kendinge fra de sønderjyske krisebevægelser som gårdejer Theodor Matthiesen Kylling fra Frørup, landbrugskandidat Kristian Nissen fra Ellum og den hjemmetyske nazist gårdejer Wilhelm Deichgräber fra Sebbelev på Als tog teten og fik trukket det sønderjyske LS over i en meget radikal retning med ulovlige aktioner som skattenægtelse, betalingsstandsning, udelukkelse fra andelsmejerier af landmænd, der havde købt på tvangsauktion, osv. Det var denne hårde kerne af LS, der her i foråret 1932 – og i Stenderup – tegnede LS.

En anden ofte nævnt aktør i forbindelse med Stenderupslaget er kommunisterne. Umiddelbart kan det undre, at kommunisterne engagerede sig i denne sag og med LS – eller omvendt? På afstand kan dette samarbejde overraske, men det var uden tvivl inspireret af udviklingen i Slesvig-Holsten, hvor den derværende protestbevægelse, Landvolksbevægelsen, med held havde samarbejdet med kommunister. I denne sammenhæng er det dog vigtigt at pointere, at begrebet "kommunist" i borgerlige kredse mere var en fællesbetegnelse for vrede unge arbejdsløse, der gennem demonstrationer krævede brød og arbejde, end for organiserede partimedlemmer. Ved folketingsvalget den 16. november 1932 blev der således kun afgivet i alt 931 stemmer på det kommunistiske parti i Sønderjylland, dvs. 1 % af de i alt 93.182 stemmeberettigede.¹⁰

En tredje gruppe, som spillede en væsentlig rolle i forbindelse med Stenderupslaget, var de danske nazister, DNSAP. Partiet var fortsat et ganske ungt parti, stiftet i slutningen af 1930, og havde ligeledes her i 1932 en yderst beskedne tilslutning. Partiet fik ved folketingsvalget i no-

vember 1932 blot 757 stemmer i Sønderjylland.¹¹ Man håbede dog gennem agitation at få en tilsvarende succes som forbilledet syd for grænsen, hvor NSDAP med Hitler i spidsen var gået fra 12 medlemmer i Rigsdagen til 107 ved valget i 1930. Særligt her på Sundeved havde det danske nazistparti tilslutning, hvilket naturligt hang sammen med, at Frits Clausen, der var læge i Bovrup, spillede en ganske central rolle i partiet, først som distriktsleder i Sønderjylland, senere, fra 1933, som partifører.

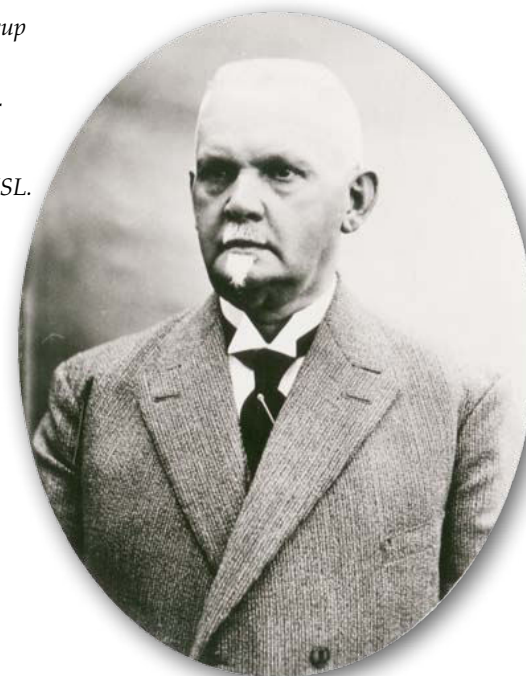
Partiet var med sin nationalsocialistiske ideologi et protestparti, hvor begreber som antiparlamentarisme, antikapitalisme, antimarxisme og antisemitisme var centrale. På det overordnede plan gik disse begreber fint i spænd med den radikale del af LS (Deichgräber var medlem af partiet), men af indlysende grunde langt fra i spænd med kommunisterne. Det var næppe heller med Frits Clausens gode vilje, at LS her i foråret 1932 indbød de sønderborgske kommunister til samarbejde sammen med de danske nazister. Han havde bestemt hellere set, at DNSAP var eneste politiske parti repræsenteret i Stenderup.

Ordensmagten

Igennem flere år havde man fra centralt hold overvåget den politiske udvikling og det stigende pres på demokratiet fra både højre og venstre side af det politiske spektrum. I klar erindring stod endnu den kommunistiske revolution i Rusland 1917 samt den fascistiske magtovertagelse i Italien 1922/23, og nu var der i alle vesteuropæiske lande uro blandt gældsramte bønder og sultne arbejdsløse. Situationen kulminerede i Danmark i 1932, hvor arbejdsløsheden steg kraftigt til næsten 32 %.

I et fortroligt cirkulære fra Justitsministeriet fra februar 1931 til landets politimestre anføres det, at "under henvisning til de i den senere tid i forskellige byer forefaldne forstyrrelser af den offentlige orden skal man hermed pålægge d'herrer politimestre omgående at indberette forefaldne uordner af voldsom eller truende karakter til Justitsministeriet".¹² Det blev i cirkulæret indskærpet, at det var politimestrenes pligt at opretholde sikkerhed, fred og orden, hvorfor de i påkommende tilfælde 1) skulle sikre, at offentlige myndigheder kunne udføre deres hverv, 2) at de offentlige myndigheder havde kontrol med infrastrukturen (telefon, telegraf, jernbane, etc.) samt beskytte vand-, gas- og elektricitetsværker, radioen og sprængladningsdepoter [!], samt som punkt 3) i påkommende tilfælde at holde skærpet tilsyn med tilrejsende og ubekendte eller omvandrende personer. Man forsøgte med andre ord

*Politimester Holger Kaas Vilstrup (1871-1951). Afløste i 1920 Fritz Jacobsen som politimester i Gråsten. Blev få måneder efter Stenderupslaget udnævnt til dommer i Haderslev.
Foto: Museum Sønderjylland, ISL.*

med cirkulæret at foregribe en mulig borgerkrigslignende tilstand, eventuelt inspireret, eller ledet, fra udlandet.

Året efter, i februar 1932, blev cirkulæret erstattet med et nyt, der foruden ovennævnte tiltag også bemyndigede politimestrene til, hvis situationen så truende ud, at rette henvendelse om bistand til chefen for statspolitiet, som så ville stille den fornødne hjælp til rådighed. Ligeledes blev det pointeret, at politimestrene kunne rette henvendelse om politihjælp hos andre politikredse.¹³

Det var med baggrund i dette cirkulære, politimester Vilstrup i Gråsten den 3. april skrev til Justitsministeriet, at han var blevet bekendt med, at Jørgen Nissens udsættelsesforretning var sat til næste morgen, mandag den 4. april 1932 kl. 10.30. Han frygtede, at den forestående udsættelsesforretning ikke ville komme til at foregå uden uroligheder, "idet en større flok mennesker formentlig bestående dels af tilhængere af den yderliggående fløj af "Landbrugernes Sammenslutning" dels af et mindre antal kommunister i de senere dage har holdt vagt ved gården, og at det følgelig må antages, at man i alt fald vil demonstrere imod udsættelsen og muligvis også yde aktiv eller passiv modstand."¹⁴

Politimesteren i Gråsten havde allerede på dette tidspunkt henvendt sig til nabopolitikredsene (Aabenraa, Tønder, Haderslev og Sønderborg) og anmodet om ekstra forstærkning. Nabokredsene havde naturligvis givet tilsagn, og med en politistyrke på 33 mand mente politimesteren, at der måtte være tilstrækkelig bemanning til gennemførelse af fogedforretningen. Han havde imidlertid i Jydske Tidende samme dag set, at der den 5. april (ganske tilfældigt dagen efter den ikke offentliggjorte fogedforretning) kl. 14.00 om eftermiddagen ville blive afholdt et demonstrationsmøde på Jørgen Nissens gård mod hans udsættelse. Politimesteren frygtede, at dette møde ville kunne få stor tilslutning. Han havde i klar erindring "Stormen på Kreditforeningen" i Haderslev 14 dage tidligere, d. 21. marts 1932, hvor omkring 2.000 demonstrerende LS-landmænd havde samlet sig foran Sønderjyllands Kreditforenings hovedsæde og direktør Calløs privatbolig på Aastrupvej i Haderslev

Situationen vurderes. I midten med hjelm ses lederen af de københavnske betjente, politiassistent Fritz Jacobsen. Til højre for ham politimester H. Vilstrup, Gråsten. Foto: Museum Sønderjylland, ISL.

og krævet ham til regnskab for gårdejer Kiils fængsling (gårdejer Kiil havde under udsættelsesforretningen af hans gård i Ørby slået en retsbetjent og var efterfølgende blevet anholdt), samt også optrinet ved Kristian Nissens gård i Ellum dagen efter demonstrationen i Haderslev, hvor omkring 500 demonstrerende landmænd havde forhindret gennemførelsen af en tvangsauktion, så forretningen senere måtte foregå på dommerkontoret i Løgumkloster.

Politimester Vilstrup mente ikke, at ovennævnte "lokale" styrke på 33 mand ville være tilstrækkelig ved en sådan mulig konfrontation, hvorfor han, i henhold til det fortrolige cirkulære fra februar 1932, bad om at få tildelt en hjælpestyrke fra København på 50 mand med ledelse. Tiden var imidlertid knap, og der skulle handles hurtigt, da demonstrationen var annonceret til om halvandet døgn. Derfor var første meddelelse til Justitsministeriet og til chefen for Statspolitiet da også sendt med telegram, senere efterfulgt af uddybende breve.

Københavnsk politi

Til politimester Vilstrups formentlig store glæde, kom der med eksprestog fra København dagen efter 52 betjente under ledelse af politiassistent Fritz Jacobsen, – en gammel kending af det sønderjyske, idet han for år tilbage, i overgangsperioden, havde været udstationeret i landsdelen.

Selv om anmodningen om assistance skete diskret gennem embedskanaler, blev det hurtigt en offentlig sag. Således havde Ekstrabladet allerede samme dag, den 4. april, om aftenen en stort opsat femspalters artikel på forsiden under overskriften "53 københavnske betjente afsendt til Sønderjylland. Det lokale politi har rekvireret hjælp. Gårdejer Nissens "Oprørsbevægelse" skal slås ned". I artiklen kunne man fortælle, at det havde vakt betydelig opsigt på hovedbanegården, at et halvt hundrede uniformerede politibetjente havde samlet sig ved "Jyllands-Ekspressen" med afgang 11.45. Ingen ville dog udtale sig om, hvad der var på færde, eller hvor de skulle hen, hverken blandt betjentene eller på politigården. Justitsminister Zahle ville derimod gerne udtale sig, og han kunne fortælle, at anledningen var de urolige forhold i Sønderjylland, og at der nu endelig skulle skabes ro: "Der er det i gære, at gårdejer Jørgen Nissen formentlig vil prøve på at provokere bønderne til alvorlige overgreb mod myndighederne. Han har sammenkaldt sine tilhængere til et protestmøde på sin gård i morgen, og det skal for-

hindres". I samme artikel kunne Ekstrabladet i øvrigt fortælle, at Jørgen Nissen samme dags formiddag af fogeden var blevet sat ud af gården.

Også Berlingske Tidende kunne i aftenudgaven fortælle om de godt 50 københavnske betjente, der "med glæde begav sig ud på udflugten til Sønderjylland". Bladet kunne videre fortælle, at det ikke var første gang, at de københavnske betjente var udkommanderet til provinsen, bl.a. havde de også været brugt, da de hjemløse var på vej mod København. Den gang var det ikke kommet til sammenstød, da de "kraftige betjente" alene ved deres tilstedeværelse havde skabt ro. Fremt håbede avisen, at "det også [ville gå] således nu i Sønderjylland".¹⁵

Trusselsbreve

På dette tidspunkt var sagen imidlertid eskaleret fra at være en social hændelse til en politisag. Den 20. marts om morgenen, dvs. natten efter at Jørgen Nissen havde fået besked om at bortflytte, var der blevet kastet en attrap øvelsesgranat, en såkaldt "blind håndbombe", vedhæftet et trusselsbrev, ind gennem sovekammervinduet hos Peter Bladt, der, foruden at være svoger til den nye ejer af "Vestervang", også var næstformand i andelskassen. Samme morgen blev en tilsvarende genstand med trusselsbrev smidt ind gennem vinduet til Nybøl Andelskasses ejendom i Nybøl.

Trusselsbrevene var ikke identiske og næppe skrevet af samme person, da der var stor variation i udførelsen (håndskriften og papiret), om end der også var visse sproglige ligheder. Der kan dog ikke herske tvivl om, at aktionerne var koordineret: Samme nat – samme "kasteskyts". Advarslen til Nybøl Andelskasse lød: "Til de økonomiske rotter. Vogt Eder, dette er kun en advarsel vis ikke I lader Eders klør blive hos Eder selv så må I være klar over, at som I så således vil I også høste. I er mærket husk dette. Hævnerens sorte skar." Det andet brev til Peter Bladt havde følgende lidt mere kontante ordlyd: "Her den første advarsel! Vogt dig for [og så en aflang firkant, måske blot en tankestreg?] Vi er på vagt. Som I sår vil I høste." Brevet var signeret med fire uafhængige streger med små vinkler på enderne, noget, der af politiet blev foreslået som delene af et hagekors, hvilket dog ikke forekommer ganske oplagt.

Hvor trusselsbrevet mod andelskassen fremtræder en smule barnligt med drengbogs allegorier (Hævnerens sorte skar[e]), med stavfejl og dårlig tegnsætning, men pudsigt nok også med en meget høflig tiltale (Eders) og med "gammeldags" tyske ä'er, er trusselsbrevet mod Peter

Til de økonomiske Rotter.
 Vogt Eder, Dette er kun en Advarsel.
 Vis ikke I lader Eders Klør blive
 hos Eder selv saa måa I være klar
 over, at som I saa saaledes vil I ogsaa
 høste.
 I er mærket husk Dette.
 Hævnerens sorte Skar.

Her den første
 Advarsel!
 Vogt dig for —
 Vi er paa Vagt
 Som i saar vil i høste.

Trusselsbrevene der blev smidt ind gennem vinduet til hhv. Nybøl Andelskasse og gård-ejer Blads ejendom, natten mellem den 19. og 20. marts 1932. (Gråsten Kriminalpoliti, K-105/3).

Bladt mere "moderne" og som sagt mere kontant i udtryksformen, men stadig har det også et barnligt skær over sig, ikke mindst gennem en uøvet "kalligraferet" skrift samt den kryptiske underskrift.

Men hvem havde skrevet disse trusselsbreve? Ingen påtog sig ansvaret, og begge var signeret med underskrifter, der bestemt ikke skulle – eller kunne – lede hen til nogen person eller organisation.

Umiddelbart var det næppe lokale gerningsmænd. "Bomben" mod Nybøl Andelskasse var oplagt tiltænkt forretningsfører Christensens soveværelse, men blev fejlagtigt kastet ind gennem en rude i husets modsatte gavl, og havnede derfor hos tjenstepigen. Et andet forhold, der pegede udenbys, var, at øvelsesbomberne viste sig at mangle på kaseren i Sønderborg. Det fik politiet til at rette opmærksomheden mod Sønderborg, og de sønderborgske kommunister, som man vidste samarbejdede med LS. Det lykkedes dog aldrig politiet at få nogen anklaget, endsige retsfulgt, for attentaterne.

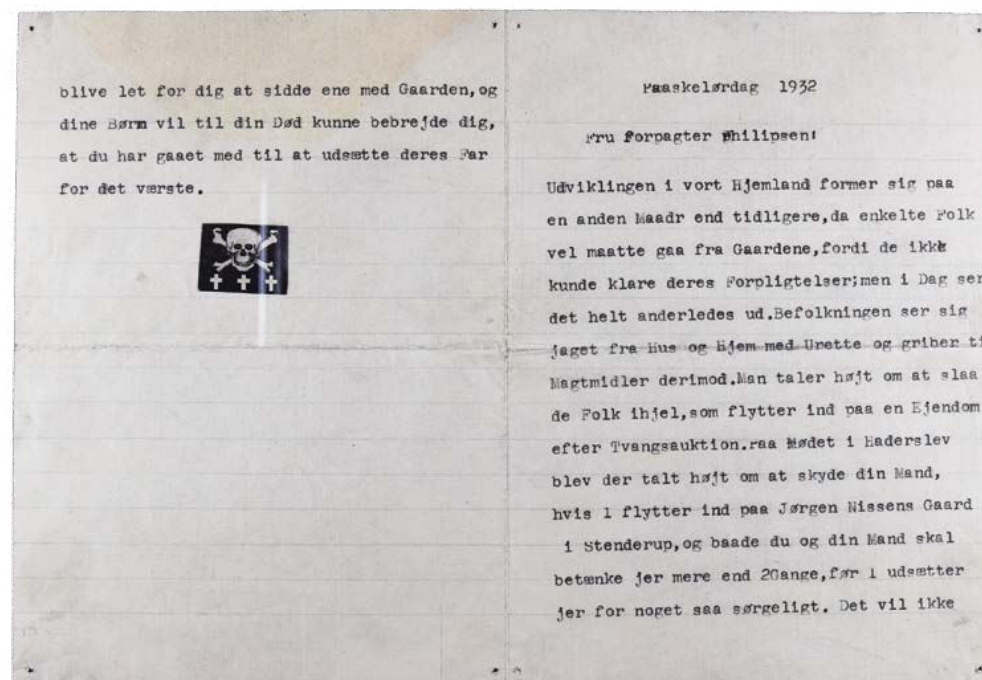
Disse to angreb med attrap-bomber og trusselsbreve, var ikke enkeltstående begivenheder. To dage efter "bombeattentatet", som det blev døbt i både pressen og hos politiet, blev Peter Bladts kone, ringet op af en person, som talte om attentaterne og indirekte refererede til ødelagte vinduer, uden dog at ville navngive sig. Nødet af fru Bladt præsenterede han sig til sidst som "Jensen fra Sønderborg", hvorefter han lagde på. Senere fandt man ud af, gennem den lokale telefoncentral, at samtalen var ført fra vognmand Alfred Petersens telefon i Avnbøl. Han, eller rettere faderen, kunne fortælle, at en ca. 25-årig mandsperson, ca. 167 cm høj, glatbarberet, med fyldigt ansigt og i gråt jakkesæt var kommet gående til fods og havde – på ikke rent sønderjysk – spurgt, om han måtte låne telefonen. Det måtte han, og han havde efterfølgende lagt 20 øre for samtalen. Fra politiets side havde man en formodning om, at det evt. var en af de to kommunistiske brødre, Jens Gustav og John Peter Jepsen fra Sønderborg, men en konfrontation mellem vognmanden og brødrene gav ikke det ønskede resultat. En sammenligning mellem fodaftryk uden for Bladts gård og brødrene Jepsens fodtøj pegede heller ikke i den retning. Nærmere nåede man ikke en opklaring.¹⁶

Også familien Philipsen fik efter deres køb af "Vestervang" trusselsbreve, og de var faktisk grovere end dem, der blev smidt ind gennem ruderne til andelskassen og Bladt. Den 29. marts fik fru Philipsen således et ganske uhørt brev med mordtrusler mod sin mand. Blandt andet stod der: "På mødet i Haderslev [formentlig det af Kylling indkaldte møde den 21/3] blev der talt højt om at skyde din mand, hvis I flytter

ind på Jørgen Nissens gård i Stenderup (...). Det vil ikke blive let for dig at sidde ene på gården, og dine børn vil til din død kunne bebrejde dig, at du har gået med til at udsætte deres far for det værste." Brevet var meget dramatisk "underskrevet" med et dødningehoved.¹⁷

Mere perfidt fik også Johan Philipsen et trusselsbrev, skrevet i hånden, med blyant og nærmest med gotisk håndskrift. Det lød: "Hvis Du ikke omgående får handlen med Jørgen Nissens gård annulleret, vil vi gøre din hustru og hendes familie bekendt med din affære med tidligere lærerinde frk. Mogens". Dette brev var underskrevet "den alvidende" og herunder var der et kors.¹⁸

Selv om disse trusselsbreve blev indsendt til "Centralbureauet for Identifikation", løb også denne efterforskning ud i sandet. Det var ikke muligt at finde brugbare fingeraftryk på brevene, og selv om det var lykkedes at identificere den ved trusselsbrevet til fru Philipsen benyt-

Trusselsbrevet til fru Philipsen, hvor der trues med at skyde hendes mand, såfremt de flyttede ind på Vestervang. Meget sigende er brevet forsynet med et dødningehoved og tre kors. (Gråsten Kriminalpoliti, K-105/32).

tede skrivemaskine til en "Royal" model 10 af ældre dato, som der kun skulle være 18 af i Sønderjylland, lykkedes det ikke blandt disse at finde en mulig forbindelse mellem yderliggående medlemmer af LS, nationalsocialisterne eller kommunisterne, for derigennem at nå frem til gerningsmanden. Dokumenter afsendt fra kommunistpartiet i Sønderborg viste, at de benyttede en "Adler" No. 7, og også et medsendt brev fra Frits Clausen gav negativt resultat, idet eksperter kunne konstatere, at han ej heller benyttede en "Royal".

Men næsten en måned tidligere havde der været det første trusselsbrev i forbindelse med tvangssalget af Jørgen Nissens gård. Modtageren var fhv. mejerist, rentier, Jørgen Zachariassen, Dybbøl, der fik det tilsendt med posten, stemplet i Bylderup-Bov den 2. marts 1932. Som ved "bombeattentatet" mod Nybøl Andelskasse tydede det på, at gerningsmanden ikke var lokalkendt, for brevet var sendt til den forkerte, var decideret fejladresseret, og skulle have været sendt til gårdejer Jørgen Zachariassen, Mølmark, der en overgang overvejede at købe "Vestervang" af Nybøl Andelskasse. Dette mulige køb har uden tvivl været alment kendt i lokalsamfundet. Således kunne Jørgen Nissen i et brev til Deichgräber, dateret den 17. februar 1932 skrive: "Har i dag talt med J. Andersen, Snogbæk, han meddelte mig, at gårdejer Jørgen Zachariassen, Mølmark (...) har handlet om min ejendom (...). Jeg synes det er skandaløst, (...) han trænger sikkert til en alvorlig påmindelse, da han tilsyneladende ikke ved hvordan landet ligger."¹⁹ Selv om der i dette brev fra Jørgen Nissen kunne ligge antydningen af et muligt trusselsbrev, peger fejladresseringen bestemt ikke på Nissen som afsender, men måske har hans opfordring igangsat en proces?

Trusselsbrevet, der var håndskrevet, tydede på en uøvet skribent, eller måske blot én med ikke dansk skolegang, da det indeholdt mange "fonetiske" stavfejl. Blandt andet stod der: "Fastholder De planen må De rejne med at gjengjældesens time vil slå for Dem, De vil ikke undgå at blive ramt, så følelig, at De vil tænke lid på det."²⁰ Brevet var ikke underskrevet, og som ved de øvrige trusselsbreve fandt man ej heller her frem til afsenderen.

Hemmeligt møde på Snogbæk Kro

Dagen efter at trusselsbrevene var blevet kastet ind gennem ruderne til Bladt og Nybøl Andelskasse, den 21. marts 1932, fik politiet af en "absolut troværdig" unavngiven informant information om, at der "for

nogen tid siden" [den 13. februar 1932] var blevet afholdt et hemmeligt møde på Snogbæk Kro mellem medlemmer af LS, nationalsocialister og kommunister samt nogle personer fra Tyskland. Informanten havde ikke selv været til stede ved mødet, men havde oplysningerne fra én, der havde, nemlig Hans Alnor på Ullerup Mark. Blandt de indbudte fra Tyskland var Bruno von Salomon, hvis navn var kendt i forbindelse med sprængstofattentater et par år tidligere i Slesvig-Holsten. I den brede offentlighed var han også kendt som redaktør af avisen "*Das Landvolk*" i Itzehoe i 1929. Dette job forlod han dog hurtigt, og endte, efter at have forsøgt sig hos forskellige nationalrevolutionære grupperinger, som medlem af det tyske kommunistiske parti, KPD.²¹

Bruno von Salomon fortalte i henhold til informanten, hvorledes man organiserede modstanden mod tvangsauktionerne i Slesvig-Holsten. Der havde man allieret sig med kommunisterne, som ved tvangsauktionerne troppede op og advarede eventuelle købere mod at købe gården, da den ellers ville risikere at blive sat i brand. Sådanne brande skulle efter informanten og Bruno von Salomons udsagn være bragt til udførelse tre gange, og de skulle have haft en meget præventiv effekt på købelysten.²²

En anden informant, som ej heller ønskede sit navn frem, men som dog selv havde været til stede ved mødet, (og som i øvrigt ikke nævnte Hans Alnor som mødedeltager, men derimod hans far, Lorenz Alnor) kunne fortælle, at folk fra hele Sønderjylland var mødt frem, ca. fyrrer personer. Informanten kendte kun godt og vel halvdelen, heriblandt Deichgräber, Kylling, Nissen, Oldsager og H.C. Lei. Derudover også Frits Clausen, mølleren fra Kastvrå [?] samt lærer Billund fra Nustrup. Desuden var der tre kommunister fra Sønderborg, Jens Gustav Jepsen samt to andre, hvoraf den ene var mødt i kommunistuniform, dvs. "sovjetjakke".²³

Kristian Nissen, Ellum, havde indledt mødet med en fremstilling af de økonomiske forhold i landsdelen. Næste indlæg var af den i Nord-slesvig fødte Dr. Lorenz Christensen fra Kiel, der redegjorde for Sønderjyllands Kreditforenings rolle i elendighederne, hvorefter Bruno von Salomon tog over. Han fortalte, hvorledes folk i stort tal, deriblandt mange kommunister, mødte op ved tvangsauktionerne og gjorde en sådan larm, at myndighederne ikke kunne komme til orde. Dermed forhindrede de auktionernes udførelse.

Denne informant mente imidlertid, at mødet var uden hoved eller hale. Den eneste beslutning, der blev taget var, at Deichgräber på et tidspunkt formulerede en takkeadresse til Cornelius Petersen!

Også Jens Gustav Jepsen, den navngivne kommunist, der var med til mødet, blev afhørt. Han kunne fortælle, at han ikke var blevet indbudt til mødet, men havde hørt om det og var troppet op sammen med to andre. Hvem det var, ville han ikke udtale sig om, men politiet mente at vide, at det var hhv. Hans Knudsen, Lyshøj, og Bruno Hemmersam, Sønderborg. Om selve mødet ville Jepsen ej heller udtale sig, bortset fra, som han sagde, "at der intet ulovligt foregik". Forespurgt, hvilke fælles interesser der var mellem kommunister og landbrugere (LS), svarede Jens Jepsen, at han ikke kunne tænke sig nogen fælles interesse. Maksimalt en vis fælles interesse mellem husmænd og kommunister, men selv det var svært at se. Han erklærede, "at når kommunister nu deltager i de møder, som den radikale fløj af LS afholder, skyldes det de samme bevæggrunde, som får kommunisterne til at trænge ind f. eks. blandt hærens og flådens mandskab, nemlig det at underminere den nuværende samfundsordning og forberede det kommunistiske samfund".²⁴

Myndighederne tog dette møde og samarbejdet mellem den rabiate del af LS og den tilsvarende bevægelse i Slesvig-Holsten ganske alvorligt. Efter at være blevet orienteret om det hemmelige møde i Snogbæk besluttede Justitsministeriet således at anbefale, "under hensyn til de urolige forhold i Sønderjylland", at Bruno von Salomon skulle udvises, såfremt han på ny skulle vise sig i Danmark. Også selv om det måske nok var på "et lidt spinkelt grundlag", som det anføres i skrivelsen til politimesteren.²⁵

Indtil da havde man måske fra myndighedernes side været lidt overbærende over for LS-bevægelsen. Således skrev statsadvokat Holm fra Sønderborg til Justitsministeriet så sent som den 4. april 1932, altså dagen før Stenderupslaget, at han ikke så nogen grund til bekymring over for de lokale LS-folk, da de ganske savnede organisation, og da deres demonstrationer skete under frygt og bæven for deres eget skind.²⁶

Plakaten

På "Vestervang" var der den 1. april, dvs. dagen hvor Jørgen Nissen officielt skulle fraflytte ejendommen, blevet uddelt og opslået røde plakater, som proklamerede:

"Denne ejendom er overtaget ved tvangsauktion.

Vi henstiller til sagførere, kommissionærer, købere og forpagtere at holde sig borte herfra af hensyn til ejeren og hans familie, som er under vor beskyttelse.

Vi henstiller til enhver, ikke at trodse denne vor henstilling, da de personer, som hjælper ejeren ud af hans retsmæssige hjem, vil blive boykottet personligt, moralsk og økonomisk med alle lovlige midler.

Vi henstiller til enhver ikke at tage plads som bestyrer, karl, pige eller ved noget arbejde på denne ejendom, så snart ejeren og hans familie er sat ud og er berøvet deres eksistens, da det er sket ved hjælp af penge-svindl.

Vi henstiller til handlende og håndværkere, mejeribestyrere og mejerister at være os behjælpelige ved at gennemføre en absolut boykot imod en ny driftsleder og dennes personale, ved intet at købe af dem, intet at sælge dem, ikke at arbejde for dem og ikke at røre ved deres mælkespande.

Vi gør opmærksom på, at der arbejdes for en lov med tilbagevirkende kraft, hvorefter tvangssolgt løsøre og tvangssolgte ejendomme skal tilbagegives den oprindelige ejer uden erstatning. Det vil således være forbundet med økonomisk og personlig riciko at være vor henstilling overhørig, da vi ved lovlige midler er i stand til at gøre enhver, som trodser os, stillingen så uudholdelig, at han ikke kan være i Nordslesvig."²⁷

Plakaten var underskrevet af det ganske ukendte udvalg:
"Landsudvalget til tvangsauktionernes standsning".

Umiddelbart var der ingen, der ville kendes ved disse plakater, og det var da også påfaldende, at bogtrykkernavnet på samtlige plakater var bortklippet, så end ikke bogtrykkeren kunne spores.

Én af plakaterne blev indleveret hos politiet i Aabenraa, og her blev mysteriet – nærmest som i en Agatha Christie roman – opklaret: Der viste sig nemlig på plakatens bagside at være et utydeligt spejlbillede af bogtrykkermærket, formentligt fremkommet ved, at et frisktrykt eksemplar var blevet lagt ovenpå det indleverede eksemplar. Med lup konstaterede man, at de første bogstaver i nederste linje så ud til at være "Axe" og længere fremme blev et "y" genkendt. I den øverste linje var de to første bogstaver "To" og også det fjerde bogstav blev genkendt som et "t".

Et andet karakteristikum, der havde pådraget sig opmærksomhed var, at "risiko" var stavet "riciko". Det fik en anden kriminalbetjent til at tage plakaten i øjesyn, for han havde en tid været bosiddende i Toftlund, og da havde han bemærket, at "risiko" ofte i det lokale ugeblad "Toftlund Avis" var blevet stavet med "c". Nævnte kriminalbetjent hav-

de fortsat en tryksag fra trykkeriet i Toftlund, og dets bogtrykkermærke var Toftlund Bogtrykkeri, Axel Lyngby-Petersen.

Med andre ord et perfekt match til de med lup gjorde observationer. Det viste sig, at selvsamme bogtrykker tillige var bogtrykker for DNSAP, hvor Frits Clausen som sagt spillede en ledende rolle.²⁸

Frits Clausen blev afhørt om sagen, og han oplyste, at de røde plakater ganske rigtigt var trykt hos bogtrykkeren i Toftlund, og at de var bestilt af Theodor Matthiesen Kylling, men han kendte ellers ikke noget til dem og vidste ikke, hvem der havde bragt dem til Stenderup.

Den 11. april aflagde politiet besøg hos bogtrykker Axel Lyngby-Petersen i Toftlund. Han oplyste straks, at han havde trykt dem, og at det var Theodor Matthiesen Kylling, der havde bestilt, afhentet og betalt dem.

Muligvis havde Kylling fået kolde fødder efter Stenderupslaget den 5. april, for da han besøgte trykkeriet den 9. april, afbestilte han resten af oplaget og forlangte desuden at få det håndskrevne forlæg tilbageleveret. Ligeledes ønskede han også at få manuskriptet til den tale han holdt i Stenderup den 5. april udleveret. Den var ellers blevet indleveret til bogtrykkeren for at kunne blive gengivet i avisen "National Socialisten".²⁹

Da politiet mødte op hos Theodor Matthiesen Kylling erklærede han frejdigt, at han intet kendte til plakaterne, men forelagt de øvrige vidneudsagn måtte Kylling erkende, at det var ham, der havde bestilt og afhentet plakaterne, ligesom det også var ham selv, der havde forfattet teksten, men det kunne ikke længere vises, da forlægget var brændt. Han oplyste også, at der ikke fandtes noget "Landsudvalg til tvangsauktionernes Standsning". Han ville derimod ikke oplyse, hvor det resterende oplag af plakaterne (ca. 2.000 stk.) blev opbevaret, og han nægtede også at have bragt eksemplarer af plakaten med til Stenderup, endsige ophængt dem dér.³⁰

Udsættelsen den 4. april 1932

Selve udsættelsen den 4. april forløb i det store og hele, som politimesteren havde forudset. Kl. 10.15 ankom han til gården i Stenderup. Med sig havde han styrken på godt 30 lokale politifolk, som i første omgang tog opstilling ude på vejen. Efter fogedens ankomst gik denne sammen med politimesteren og to betjente ind på gårdspladsen, og fogeden vi-

dere ind i stuehuset, hvor der var forsamlet en 30-40 mennesker. Fogeden opfordrede de tilstedeværende til frivilligt at forlade gården, men uden resultat, og Jørgen Nissen svarede ham, at han for sin families skyld ikke godvilligt kunne forlade gården. Fogeden gentog sin opfordring til Jørgen Nissen og samtlige andre tilstedeværende, men ingen reagerede. Fogeden afsagde derefter en kendelse gående ud på, at Jørgen Nissen ville være at udsætte af gården, og at samtlige uvedkommende tilstedeværende skulle fjernes. Samtidig bad han politimesteren om assistance til udsættelsen og fjernelsen. Politimester Vilstrup gjorde derefter de tilstedeværende bekendt med den straf, der var forbundet med at hindre fogedens embedshandling, og fortalte de fremmødte, at såfremt de ikke i løbet af et minut havde fjernet sig fra stuen og gården, ville de blive fjernet med magt.

Wilhelm Deichgräber tog derpå ordet og erklærede, at han ville benytte det givne minut til at udtale, at det var hele den slesvigske befolknings interesser, de varetog ved at demonstrere mod udsættelsen. Dette blev dog for meget for politimesteren, der afbrød ham og beordrede de tilstedeværende til straks at forlade stuen. Efter denne anden opfordring forlod samtlige tilstedeværende, med undtagelse af Jørgen Nissen og hans svoger, stuen og gården. Jørgen Nissen og svoger blev efterfølgende ført ud af politiet uden at gøre modstand.

Rekvirerede flyttefolk fjernede derefter Jørgen Nissens bohove fra stuehuset, medens den udkommanderede politistyrke holdt uvedkommende borte fra gården. Få minutter efter, at Jørgen Nissens indbo var kørt bort, rullede tre lastbiler op med Johan Philipsens bohove, og han flyttede ind. Politistyrken forblev ved gården indtil 18-tiden, hvorefter vagten blev overtaget af fire betjente. Samme nat var der også vagt ved Bladts gård og patruljer langs vejene i Stenderup og Nybøl, uden at noget mistænkeligt dog blev observeret.

Efter udsættelsen flyttede Jørgen Nissen med familie hen til moderen i aftægtshuset 50 meter nede ad vejen.

Mødet den 5. april

Den 2. april, altså to dage før udsættelsen, var flere af de ledende medlemmer af det radikale LS samlede på Jørgen Nissens gård. Det blev her besluttet at indkalde til et større protestmøde den 5. april kl. 14.00. Theodor Matthiesen Kylling havde forfattet en indkaldelse til protestmødet, som han samme aften indtelefonerede til *Jydske Tidende*.³¹

Foruden Theodor Matthiesen Kylling var indkaldelsen underskrevet af Deichgräber, Hans Jørgensen [Varnæs], Hans Chr. Schmidt [Hygum] og Jens Andersen [Snogbæk]. Opråbet henvendte sig til "Slesvigske bønder og arbejdere!" – ikke til danske eller sønderjyske, men slesvigske. Hermed blev der signaleret et slægtsskab til selvstyrebevægelsen, men også til den hjemmetyske del af befolkningen.

Der blev i opråbet opfordret til, at man mødte frem i titusindvis i protest mod Jørgen Nissens "udjagelse af slægtsgården". Lidt konspiratorisk sluttede opråbet med en advarsel til deltagerne i protestmødet om, at de skulle "vare deres mund", for der ville være snesevis af kriminalbetjente med til mødet, klædt i både pænt tøj og i arbejdstøj. Denne sidste advarsel syntes de indkaldte talere, heriblandt flere af underskriverne, ikke selv at tage specielt hensyn til, som det vil fremgå nedenfor.

Da mødet gik i gang ved 14.30-tiden, var der ankommet omkring 1.500 deltagere fra hele landsdelen i både privatbiler og busser. Oprindeligt var det meningen, at mødet skulle have foregået på "Vestervang", men da Nissen dagen forinden var blevet sat ud, blev mødet holdt på en mark ved kroen i Stenderup, ca. 100 m. nordøst for gården.

Fra mødepladsen foran den nedlagte kro i Stenderup hvor omkring 1.500 personer var samlet. Foto: Museum Sønderjylland, ISL.

Lokale betjente og demonstranter på vejen uden for Johan Philipsens gård. Det hele ser for så vidt fredeligt ud med bløde hatte og cigarrygning. Dog bemærker man, at betjenten i midten har politistaven fremme. Foto: Museum Sønderjylland, ISL.

Første taler var Frits Clausen, Bovrup. Han vendte sig mod den lumskede og snigende fjende, der jagede folk fra hus og hjem, nemlig kapitalismen. Han lagde dog ikke i sin tale op til tumult eller uroligheder. Blandt andet sagde han, med en slet skjult reference til Orla Lehmanns opråd fra 1848 om "fortvivlelsens selvhjælp": "Vi vil ikke Hævn, men Retfærdighed. Vi vil ikke beruse os i Ord eller øve Fortvivlelsens Gerninger (...) Vi vil ikke hvæsse hadets Klinge, men vil roligt og mandigt fortsætte vor Kamp for Retfærdighed og Kærlighed."³²

Blandt talerne var også Theodor Matthiesen Kylling, der fra talerstolen, og helt i overensstemmelse med den tidligere omtalte plakat, opfordrede til at man ikke skulle hilse på den nye ejer, at man ikke skulle hjælpe ham, ikke røre ved hans mælkespande, og ikke tage tjeneste hos ham.

Deichgräber var også meget kontant i sine udtalelser, der bestemt var farvet af hans tilhørsforhold til både mindretallet og de tidligere protestbevægelser. Han sagde blandt andet, at man agtede at forhindre udpankning for skatter og at kaste pantefogeden på døren. Desuden proklamerede han, at Slesvig ikke var en landsdel, men et land, at slesvigerne ikke var en befolkning, men et folk, og at man hermed opsagde Danmark huldskab og troskab!³³

Af andre markante talere var kommunisten John Jepsen fra Sønderborg, der udtalte, at det eneste rigtige var at få sat Jørgen Nissen ind på gården igen, da hans eksistensmuligheder var ham berøvet af det kapitalistiske system. Slaget var dog tabt i øjeblikket, da man kun havde de bare næver at kæmpe med mod "de københavnske gadedrenge" [dvs. det københavnske politi], som var sendt til Sønderjylland af den socialdemokratiske regering. Bønderne måtte lære, at deres leer kunne bruges til andet end til at høste med; de kunne også bruges som våben! Når bønderne kunne indse dette, ville de få støtte af arbejderne i byerne.³⁴

Under denne del af mødet bevægede politimesteren og flere af betjentene sig i uniform rundt blandt mødedeltagerne, uden at det gav anledning til uro.

Optøjerne

Efter mødets afslutning sprang en yngre mand op på talerstolen og råbte: "Skal vi hente ham?", hvortil nogle svarede "Ja!", andre "Hør". Derefter gik en stor mængde af deltagerne, ifølge politimester Vilstrup en 6-700 personer, hen til "Vestervang" og stillede sig på vejen uden for gården. Efter ca. en halv times tid, måske mindre, begyndte situationen at udvikle sig. Ifølge politimesterens indberetning til Justitsministeriet forløb det på følgende måde:

"Mængden kom med hånende tilråb og skældsord til, og om, de forsamlede betjente og Johan Philipsen og blev øjensynligt mere og mere ophidset. Et par pæle i stakittet til gårdens have blev brækket, og en person, der bagefter er noteret, er set brække 2 hegnspæle over, enkelte personer kom ind i gårdens have.

Da mine opfordringer til den forsamlede mængde om at passere videre ad vejen ikke frugtede, sendte jeg 5 sønderjyske ordensbetjente under ledelse af overbetjent Sørensen, Kollund, bag om gården højere oppe ad vejen, for der at opfordre de forsamlede til at bevæge sig ad vejen i retning mod syd.

Da de pågældende betjente rettede deres opfordring til mængden blev denne skubbet frem mod betjentene og samtidig blev der kastet 6 til 7 sten af indtil knytnevnes størrelse mod betjentene. Overbetjent Sørensen blev ramt på armen af en sten og af en jordklump på siden af kasketten. En af de kastede sten ramte en af de tilstedeværende – en mødedeltager – i baghovedet, så der fremkom et blødende sår. Betjen-

tene gjorde nu brug af stavene i ca. 1 minut, hvorefter der atter var faldet ro over de tilstedeværende.

De københavnske betjente, der nu kom ud på vejen, drev derefter mængden mod syd og nord uden at der kom til voldsomheder af nogen art"³⁵

Et par dage senere indsendte politimesteren en tilsvarende beretning, denne gang til chefen for Statspolitiet, hvor forløbet er anderledes, om end i det store og hele samstemmende. Han fortalte bl.a., at han efter ca. en halv times tid satte politiet ind. Politiet havde indtil da forholdt sig passivt ved de to indgange til gårdspladsen samt på selve gårdspladsen. Fra den nordlige indkørsel gik nu en styrke på 6-8 mand med overbetjent Sørensen som leder og med dragne stave frem for at trænge hoben tilbage. De brugte på dette tidspunkt ikke stavene, men havde dem fremme for at vise alvoren i situationen. Men da aktionen satte ind, blev de overdænget med sten og lerklumper, "og først da, og efter at deres stilling var bleven prekær over for mængdens ophidselse, blev stavene taget i brug". Da de københavnske betjente, som indtil da havde stået bag huset så, at de sønderjyske kolleger var i fare, rykkede de frem.³⁶

Ifølge avisreferater var begivenhedsforløbet en smule mere dramatisk. Blandt andet havde den konservative avis, *Dagens Nyheder*, allerede den 6. april en stor reportage fra Stenderup. Hovedbudskabet var, at selve mødet var forløbet roligt, men at omkring 100 kommunister efterfølgende havde skabt uro i forsamlingen. Avisen mente dog, at "det ikke lod sig gøre at fritage politiet for skyld", ikke de københavnske betjente, men det lokale politi:

"I længden kunne det kommunistiske element i forsamlingen ikke holde dette ud [at demonstrationen foregik i ro], og under høje råb gav nogle unge mennesker sig til at bryde hegnet ind til haven og trænge den vej ind til gården. De blev dog let og hurtigt vist tilbage.

Men uroen i mængden øgedes, og så besluttede politimester Vilstrup og hans overbetjent Sørensen, at nu skulle det være slut. Med stavene fremme gik overbetjent Sørensen og syv af hans betjente ind på mængden og opfordrede dem til at gå hjem. Overbetjenten var synligt ophidset, og da han i spidsen for sine betjente begyndte at skubbe ublidt til de nærmest stående, blev betjentene modtaget med en regn af stenkast.

De københavnske betjente er i gang med at rydde vejen foran Vestervang.
Foto: Museum Sønderjylland, ISL.

Det var i første række kommunisterne, der var stenkastere. Dette blev signalet til, at betjentene slog løs med stavene til højre og venstre. Det var et uhyggeligt oprin. Adskillige demonstranter segnede under slagene, flere med blodet strømmende ned over ansigtet. Det gik ud over skyldige og uskyldige i flæng. Blandt de hårdt ramte var en fredelig tilskuers, dyrlæge Boldt, Jels. Han segnede til jorden efter et voldsomt slag i hovedet. Stenkasterne vedblev, og en landmand blev ramt i nakken, så han faldt om. Stenen tilføjede ham et stærkt blødende sår.”

(...)

”Nu fik de københavnske betjente ordre til at gribe ind, og heldigvis gjorde de det med overlegen ro. (...) Stilfærdigt, men bestemt blev mængden nu drevet ud af byen, og i løbet af en halv snes minutter var ikke alene vejen, men også de tilstødende haver, hvor mange havde taget opstilling, som blæst”.

Chefen for Statspolitiet havde også læst denne artikel i *Dagens Nyheder*, og ville gerne høre politimester Vilstrups kommentar til artiklens udlægning af overbetjent Sørensens optræden. Politimesteren forklarede, at han ikke bemærkede nogen ophidselse hos overbetjent Sørensens, men ”det er vel nok sandsynligt, at betjentene, da de skulle starte fremstødet, har haft et energisk udtryk i ansigtet”. Et udtryk, som måske af udenforstående kunne opfatte som ophidselse, men generelt mente han, det måtte komme an på et subjektivt skøn, hvorvidt en mand så ophidset ud. Derfor så han ikke nogen anledning til at undersøge dette spørgsmål nærmere.³⁷

Under tumulten ved Philipsens gård var en mindre flok kommunister, ifølge *Dagens Nyheder* en 15-16 unge fra Sønderborg, gået over til Bladts ejendom og havde stillet sig truende an med kæppe over for de få betjente, der var udstationeret dér. Formentlig har de følt, at han, som næstformand i Nybøl Andelskasse, i højere grad repræsenterede det kapitalistiske system, end den ene bonde frem for den anden.

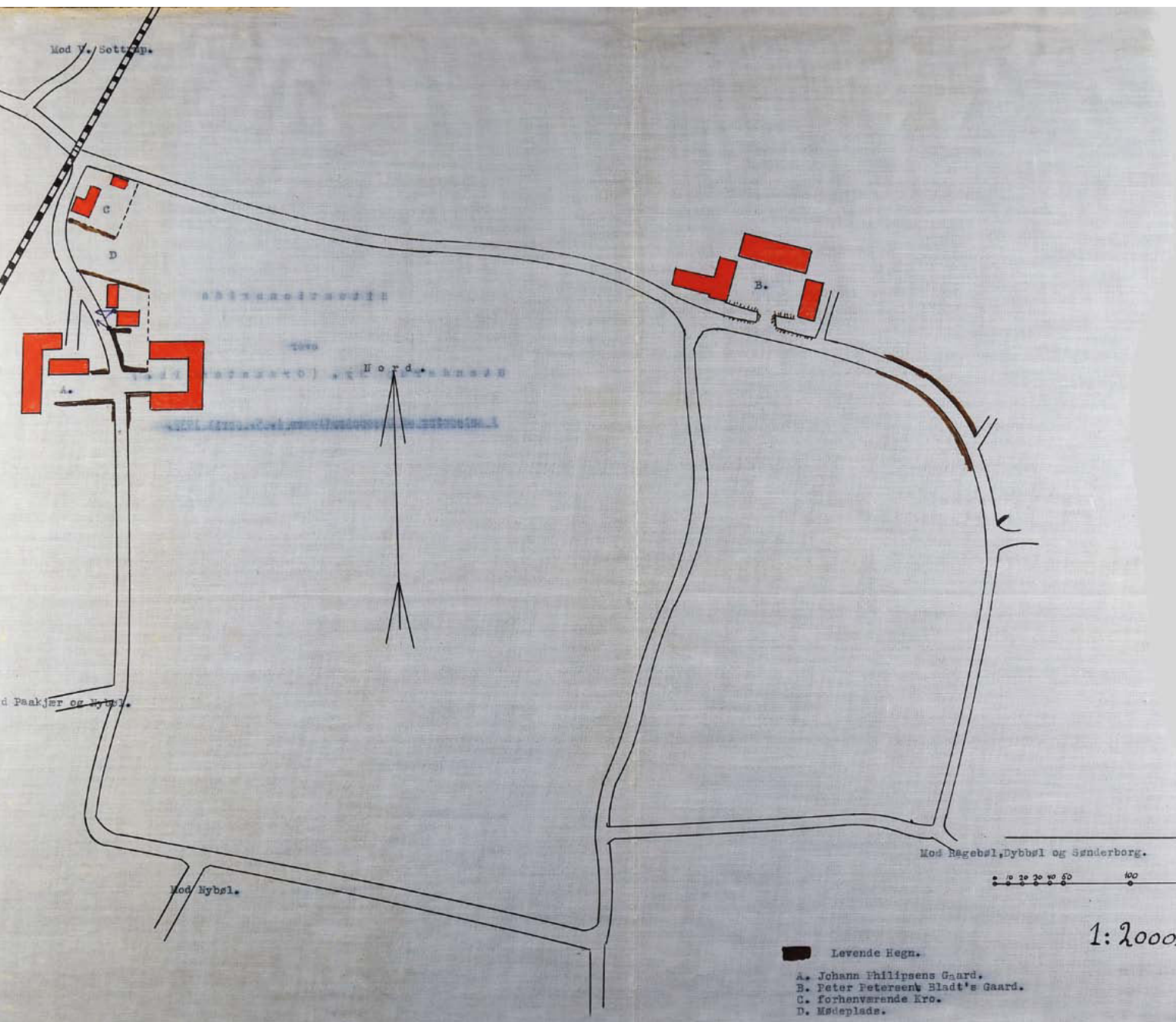
Københavnske betjente blev rekvireret gennem telefonen, og de foretog nu ”flere udfald med stavene mod kommunisterne”, der efterhånden blev splittet og drog bort. Ifølge *Dagens Nyheder* viste de københavnske betjente sig her uhyre effektive, for ”nu vankede der brodne pander”, og ”skarpt forfulgt af betjentene flygtede de ind over markerne, og der vankede drøje knubs”.³⁸

Omkring 17.30 var alt dog atter roligt i Stenderup, og politimesteren og de fleste betjente tog tilbage til Gråsten. Man lod dog et større vagthold forblive i byen ved Philipsen og ved Bladt.

Stenkast

Den 8. april takkede Justitsministeriet politimester Vilstrup for indberetningen om mødet i Stenderup og den efterfølgende demonstration. Samtidig anmodede Justitsministeriet om, at der blev indledt efterforskning med hensyn til de begåede lovovertrædelser, herunder stenkastningen, ligesom Justitsministeriet mente, at der burde rettes opmærksomhed mod de personer, der ved ophidsende udtalelser og råb havde et medansvar for lovovertrædelserne.³⁹

Denne henstilling var dog ikke nødvendig, for allerede den 6. april var der blevet indledt efterforskning. Malermester Henrik Jakobsen, Sønderborg, havde samme dag efter stenkastene i Stenderup fortalt betjent Dehnert, som han kendte personligt, at han foran ”Vestervang”

havde overhørt en samtale mellem en for ham ukendt ung mand og bygmester Mathias Evald Rendel, Sønderborg. Den unge mand havde stået ved et led ind til en mark og sparket til sten, samtidig med at han sagde noget i retning af, at "Her har vi sten", hvortil Rendel skulle have svaret: "Lad os få nogle her hen".

Noget "tilsvarende" havde overbetjent Kjær fra ordenspolitiet i Sønderborg også hørt Rendel sige, nemlig: "Jeg foreslår, vi bevæbner os med Sten". Efter at have sagt dette, skulle Rendel være gået ind på en mark. Umiddelbart efter blev der kastet med sten, men overbetjent Kjær havde ikke set Rendel kaste sten, ligesom han heller ikke ville påstå, at stenene blev kastet på Rendels opfordring.

Bygmester Rendel vedgik, at han havde været i Stenderup den pågældende dag, og også at han havde fulgt de øvrige demonstranter ned mod Philipsens gård efter at det officielle møde var slut, men han nægtede at have opfordret til stenkast. Han havde blot stået og betragtede scenariet, og havde da bemærket, at folk, der stod i haven over for gården, efter ca. 10 min. begyndte at kaste med sten, hvorfor han højt råbte: "Nu slår de med sten", hvorefter han hurtigt var løbet fra stedet for at undgå at blive ramt. Han søgte tilflugt i kroen, hvor han drak en kop kaffe sammen med vognmand Krosgaard fra Dybbøl. Efter ca. et kvarter fulgtes de ad til den nærliggende by Sottrup.

Politiet havde ikke stor tillid til Rendels forklaring, og dagen efter, den 8. april, viste det

Situationsriks over Stenderup by med angivelse af Johan Philipsens gård (A), Peter Bladts gård (B), den forhenværende kro (C) og mødepladsen (D). Pilene over for Johan Philipsens gård angiver, hvorfra stenene blev kastet. (Gråsten Kriminalpoliti, K-97-98/32).

sig, at også en anden betjent, betjent Work fra Holbøl, havde bemærket, at bygmester Rendel under demonstrationen havde sagt til menneskemængden, at de skulle bevæbne sig med sten. Men også forelagt dette udsagn fastholdt Rendel, at han hverken havde opfordret nogen til at kaste sten eller sagt noget i retning af, at "nu bevæbner vi os med Sten".⁴⁰

Mødet den 9. april på Sottrup Kro

Den 9. april kl. 20.00 blev der holdt et "kommunist- og LS-møde" i Sottrup Kro, hvilket naturligt fik politiet til at frygte nye demonstrationer ved Philipsens gård. Derfor var hele det lokale politikorps atter i alarmberedskab, og til selve mødet var to kriminalbetjente med for at kunne underrette om et eventuelt fremstød fra Sottrup mod Stenderup. Imidlertid forløb aftenen ganske rolig, og omkring kl. 23 sluttede mødet uden nye sammenstød.

Gassen var på en eller anden måde gået lidt af ballonen i denne omgang. Måske hang det sammen med, at nogle af de mest aktive på LS-siden, Theodor Matthiesen Kylling og Kristian Nissen, begge havde "deres" at se til retsligt i forhold til hhv. "Stormen på Kreditforeningen" og Stenderupslaget, ligesom begge med deres egne ejendomme for nylig havde været på tvangsauktion. Kristian Nissen ca. tre uger tidligere, Kylling ca. to måneder tidligere. De var dog begge med til mødet i Sottrup, og på Kyllings foranledning blev der foretaget en indsamling til en ko til kommunisterne i Sønderborg som tak for indsatsen. Indsamlingen var så succesfuld, at der også blev penge til en ko til kommunisterne i Aabenraa.

Mødets fredelige gennemførelse hang måske også sammen med, at mødeindkaldelsen var annonceret på store plakater opsat af Danmarks Kommunistiske Parti, ej just den forening, der appellerede mest til den brede bondebefolkning, men det kunne også skyldes, at de voldelige begivenheder i Stenderup fire dage tidligere, havde sat en dæmper på gemytterne og eventuelle tilskuere.

Stenderup i pressen

Alle aviser bragte i de følgende dage omtaler af begivenhederne i Stenderup. Alt efter partifarve og ståsted var der store variationer i udlægning og tolkning. Således skrev det kommunistiske Arbejderbladet, at "Stenderup kan blive signalet til den fælles revolutionære kamp af

arbejdere og bønder ikke blot i Sønderjylland, men i hele landet mod kapitalismen, for arbejdernes og de arbejdende bønders samfund."⁴¹

Omvendt kunne Social-Demokraten fortælle om den store harme, der var i Sønderjylland over kommunisternes optræden, og bladet undrede sig over samarbejdet mellem LS og kommunisterne, fordi det netop var fra LS' side, at "de stærke opfordringer til [...] løntryk over for slagteri-arbejderne [var] udgået". Kommunisternes makkerskab med LS blev af bladet stemplet som "forræderi over for arbejderklassen."⁴²

En anden udlægning kom fra Kristeligt Dagblad, der fortalte, at det var nazisterne, der stod bag mødet og urolighederne i Stenderup.⁴³ Og i Politiken blev der gennem lange udtalelser af justitsminister Zahle (radikal, som Politiken) udtrykt tilfredshed med måden, hvorpå politi og statsmagt havde løst opgaven i Stenderup, ligesom de københavnske betjentes indsats blev forsvaret.⁴⁴

Den lokale konservative avis, Jydske Tidende, der som eneste avis havde bragt Kyllings indkaldelse til protestmødet og som klart var i opposition til den siddende socialdemokratisk-radikale regering, bragte dagen efter en flersides stor reportage fra mødet med udførlige referater af talerne og også med beskrivelse af begivenhederne ved Jørgen Nissens og Bladts gårde. Som en af de væsentligste årsager til urolighederne den 5. april pegede avisen imidlertid på Justitsministeriets håndtering af sagen og tilstedeværelsen af københavnsk politi i Sønderjylland.⁴⁵

Samme fokus på de københavnske politibetjente havde venstrebladene Dannevirke og Dybbøl-Posten i artikler den 5. april. Dannevirke skrev således: "Kan Zahle da ikke forstå, at det er [...] en krænkelse af befolkningens æresfølelse, når han sender københavnsk politi herover i stort antal" og Dybbøl-Posten mente at se en "komplet mangel på evne til at vurdere situationen, når justitsminister Zahle beordrer over en halv hundrede københavnske politibetjente til Sønderjylland".⁴⁶

Knap så fordømmende over for rigsdansk/københavnsk indblanding var H.P. Hanssens avis, Hejmdal, der ligeledes var et venstreblad, idet bladet mente, at assistance fra København var et forståeligt resultat af den optrapning, der gennem den seneste tid var sket: "Vi finder dette forståeligt med henblik på de stærke udæskninger, der har fundet sted ved de sidste demonstrationsmøder, og navnlig også med henblik på de i Stenderup opslåede plakater, som overskrider grænsen for det tilladelige (...)." Bladet mente dog ikke, at "politiforanstillinger" var svaret på tidens alvorlige landbrugskrise. Den "kan kun afhjælpes med

et frugtbart samarbejde mellem landbrugets repræsentanter, rigsdagen og regeringen".⁴⁷

Generelt i de lokale sønderjyske (danske) aviser så man med forargelse på optøjerne og med bekymring på det nye samarbejde, der var blevet etableret. Bl.a. påpegede Flensborg Avis, den 14. april i en stor opsat artikel med overskriften "De tyske førere spejder i løn efter en ny tysk morgenrøde. Dansk-tysk Samarbejde i L.S", at LS som udgangspunkt var en rigtig tanke, idet landboerne blev nødt til at være enige og stille krav til, hvorledes kampen mod krisen skulle føres, men avisen advarede mod, at LS blev spændt for en hjemmetysk vogn, som det netop var sket i Stenderup med udtalelsen om, at Danmark havde tabt sin ret til Nordslesvig. Også Hejmdal var i dagene efter Stenderup inde på dette forhold, men de tog også fat i LS' samarbejde med kommunisterne. Den 8. april skrev avisen: "På tirsdag afholder den sønderjyske afdeling af LS (...) et møde for sogneformændene på Folkehjem i Aabenraa. Man vil efter vor mening da ikke kunne undgå at tage standpunkt, så vel til det på det hemmelige møde i Snogbæk indledende samarbejde mellem yderligtgående personer inden for sammenslutningen og kommunisterne, ej heller undgå at tage stilling til den tone, Hr. Deichgräber anslog i Stenderup (...)". Lidt på samme måde så Dybbøl-Posten i en artikel den 7. april en klar linje mellem Stenderup, LS, Selvstyrebevægelsen (Cornelius Petersen) og Lei-bevægelsen. Bladet frygtede, at uroen ville blive udnyttet af den tyske propaganda og "vise, at Nordslesvig ikke kan trives ved Danmark; hver ny bevægelse bruges som et bevis herfor".⁴⁸

I den hjemmetyske avis, Nordschleswigsche Zeitung, gjorde man derimod meget ud af at fortælle, at det lå bladet "fuldstændig fjernt, at ville udnytte situationen nationalpolitisk". Samtidig pointerede man dog, at demonstrationen i Stenderup ikke var en hjemmetysk demonstration, men en dansk. Det var danske bønder, der demonstrerede, hvilket jo så betød, at udtalelser om, at Danmark havde mistet retten til Sønderjylland, følgelig blev sagt af danske bønder og ikke af hjemmetyske.⁴⁹ Ved denne manøvre forsøgte man ganske raffineret at gøre begivenhederne i Stenderup til netop et nationalpolitisk potent emne.

Det var ikke kun i de danske aviser, at Stenderupslaget fik omtale og opmærksomhed. Specielt i tyske medier var opmærksomheden stor, og ofte netop med fokus på "den danske vanrøgt". F.eks. skrev det national-socialistiske blad, Kieler Zeitung, under overskriften "Nordslesvig ved afgrunden" [her citeret efter Flensborg Avis] "For os Tyskere findes der kun et, nemlig kravet til den kommende nationale regering: Tilbage med

Nordslesvig til Riget. Slut med dansker-misrøgt ("Misswirtschaft") syd og nord for grænsen". Flensburger Generalanzeiger havde overskriften: „Danske politiknipler mod nordslesvigske bønder. I går mistede Danmark sin ret til Nordslesvig".⁵⁰ Og den 1. maj kunne Kieler Neueste Nachrichten bringe en længere artikel om de sønderjyske forhold under overskriften "Danmark svinger pisken over det tyske Nordslesvig! – Bønder uden brød!".⁵¹ Stenderup blev med andre ord i høj grad benyttet syd for grænsen i agitationen for en grænserevision. Retfærdigvis var der også flere tyske aviser, der forholdt sig neutralt til begivenheden og benyttede lejligheden til at drage paralleller til sydslesvigske forhold. F.eks. omtalte Husumer Nachrichten en tilsvarende begivenhed fra landsbyen Svesing ved Husum ugen før Stenderupslaget, hvor en udsættelse blev forhindret ved hjælp af barrikader og fysisk modstand.⁵² Generelt synes forholdene syd for grænsen i øvrigt at være meget tilsvarende forholdene nord for. Frankfurter Nachrichten havde f.eks. den 2. maj en analyserende artikel om de fortvivlede forhold i det nordlige Holsten. Under overskriften "Deutschland anno 1932. Bauernbewegung in Schleswig-Holstein" fortælles der bl.a. om plakater underskrevet af et "Landsudvalg til tvangsauktionernes standsning" og næsten enslydende med Kyllings plakat, proklamerede plakaten: „Håndværker! Denne mand bliver boykottet! I bør ikke udføre arbejde for ham."⁵³

Det retlige efterspil

Til trods for Stenderupslagets voldsomhed, omfang og den store opmærksomhed, det fik i medierne, og til trods for de mange politisager vedrørende "bombeattentater", trusselsbreve og stenkast samt Justitsministeriets bevågenhed, er det påfaldende, så begrænset, det retlige efterspil blev. De eneste, der efterfølgende blev retsforfulgt var gårdejer Theodor Matthiesen Kylling og bygmester Mathias Evald Rendel.

Theodor Matthiesen Kylling blev ved Kriminalretten i Gråsten sigtet for overtrædelse af § 3 i lov nr. 70 af 27/3 1929 om værn for erhvervs- og arbejdsfriheden. I henhold til anklagemyndigheden var Kyllings brøde, dels at lade trykke et antal plakater, som bl.a. indeholdt en indstilling om personlig, moralsk og økonomisk boykot af dem, der overtog en tvangssolgt ejendom og derefter at have ladet dem ophænge på gården i Stenderup, samt ved, som taler den 5. april i Stenderup, at have rettet samme opfordring til den forsamlede mængde om personlig og økonomisk forfølgelse af gårdejer Johan Philipsen.

Kylling påstod sig uskyldig, da plakaten talte om at boykotte med "alle lovlige midler" og desuden ikke var rettet mod Philipsen personligt, men var tænkt mere generelt mod tvangsauktioner i fremtiden. Desuden havde han intet kendskab til, hvem der havde ophængt plakaterne på "Vestervang". Han forklarede, at han på mødet i Stenderup i selve talen ikke havde hentydet til eller omtalt gårdejer Johan Philipsen. Han havde dog ved mødets slutning opfordret forsamlingen til ikke at hilse på Johan Philipsen, ikke at spytte på ham, for det var han ikke værd og ikke at røre hans mælkespande. Han anførte, at opfordringen til ikke at røre mælkespandene, var for at forhindre, at folk kom til at vælte dem.⁵⁴

Dommeren mente ikke, at det kunne godtgøres, at Kylling havde uddelt plakaterne for at de skulle ophænges på "Vestervang", men på grund af vidneforklaringer fra mødet, blev Kylling den 19. maj 1932 dømt for at have opfordret forsamlingen til økonomisk at boykotte Johan Philipsen. Denne forseelse mente dommeren passende kunne bestemmes til en bøde til statskassen på 100 kr.⁵⁵

Otte dage senere ankede anklagemyndigheden, dvs. statsadvokaten og politimester Vilstrup, sagen til Vestre Landsret, hvor der faldt dom den 30. juni 1932. Landsretten lagde vægt på, at Kylling, ved at have udleveret plakaten, også måtte være ansvarlig for, at den blev ophængt på "Vestervang", hvorfor dommen blev skærpet til 500 kr. subsidiært 60 dages fængsel.⁵⁶ Kylling valgte, formentlig på grund af hans trængte økonomi, fængslet, og mandag den 1. august 1932 påbegyndte han afsoningen i Aabenraa arrest.

Opholdet blev dog kort, for gennem plakater, bl.a. underskrevet af Deichgräber og Hans Chr. Schmidt, Hygum, blev der indkaldt til et møde på Folkehjem i Aabenraa den 9. august. Godt 200 mødte frem, og her blev der samlet ind til bøden, hvorefter Kylling, som Deichgräber udtrykte det, "blev løskøbt".⁵⁷

Bygmester Mathias Evald Rendel fra Sønderborg blev sigtet for overtrædelse af Straffeloven § 100 jfr. § 98, eventuelt sammenholdt med kap. V, for meddelagtighed i vold eller trussel om vold mod politiet. Der var ingen tvivl om, at Rendels sag af anklagemyndigheden blev opfattet som mere alvorlig end Kyllings.

Efter den indledende forundersøgelse i Sønderborg blev sagen sendt videre til behandling ved Vestre Landsret i Viborg, hvor sagen blev behandlet den 30. juni 1932. Rendel blev her idømt 14 dages fængsel på

Theodor Matthiesen Kylling (1877-1936). Gårdejer i Frørup. Aktiv i Selvstyrebevægelsen i 1920'erne og også i LS i 1930'erne. Var en af de helt centrale personer i forbindelse med Stenderupslaget. Foto: Museum Sønderjylland, ISL.

sædvanlig fangekost. Begrundelsen for dommen var, at det måtte anses for godtgjort, at Rendel, der dog ikke kunne påvises at have kastet sten eller forsøgt derpå, eller for den sags skyld, at han med sine udtalelser havde bevæget nogen til at kaste sten, dog havde søgt at virke for "iværksættelse" eller "fortsættelse" af at kaste sten mod politiet.⁵⁸

Denne lidt vage begrundelse for dommen antyder, at det for anklagemyndigheden var vigtigt at få dømt en skyldig i forbindelse med optøjerne i Stenderup, og at man, i mangel af bedre, dømte Rendel: Ingen havde som sagt set ham kaste sten og ingen havde bemærket, at andre demonstranter havde reageret på hans opfordring til at bevæbne sig med sten. I de to politibetjentes vidneforklaringer var der tilmed usikkerhed om, hvornår Rendels opfordring skulle være blevet givet. Den ene mente efter at stenkastene var begyndt, den anden inden. Et tredje vidne hævdede i øvrigt, at han var sammen med Rendel, da stenene begyndte at falde, og at han var flygtet bort fra stedet sammen med Rendel, uden at have bemærket, at Rendel skulle have opfordret til stenkast.⁵⁹

Uden at tage stilling til hvad Rendel måtte have opfordret til eller ikke, kan man her i bagklogskabens klare lys spørge, hvad den 49-årige bygmester overhovedet ville i Stenderup den eftermiddag? Han var

oplagt ikke medlem af LS (landmand) og som selvstændig bygmester næppe heller den oplagte kommunist eller sultne arbejdsløse. Måske havde han nationalsocialistiske sympatier, men det påberåbte han sig ikke, og det var i øvrigt heller ikke tumult Frits Clausen havde lagt op til i Stenderup. Rendel var formentlig blot en nysgerrig tilskuer, som var det forkerte sted på det forkerte tidspunkt. Måske blev han grebet af situationen, men han var under alle omstændigheder ingen leder eller organisator af "slaget".

Konklusion

Denne gennemgang af hændelsesforløbet og de omkringliggende forhold har vist, at selve "slaget" i Stenderup, den 5. april 1932, ikke var planlagt og følgelig ej heller var under ledelse af nogen. Tumulten opstod spontant. Men lige så klart er det, at hele set-up'et omkring Stenderupslaget, med indkaldelse af store folkemængder, demonstration og konfronterende udtalelser, var orkestreret af en lille radikal gruppe i LS centreret omkring Kylling, Deichgräber og til dels Nissen, og at de blev godt hjulpet på vej gennem samarbejdet med de danske nazister og ikke mindst kommunisterne. Den måde mødet og eftermiddagen udviklede sig på i Stenderup, lå helt på linje med denne gruppes strategi, som det fremgår af et privat brev fra Kylling til Deichgräber, dateret 3. marts 1932. Indledningsvist nedgør Kylling i brevet den lokale, moderate LS-ledelse ved bl.a. at skrive: "Hans Petersen er en klog og beregnende koldhjertet hvid jøde, Schmidt en dumrian og stræber, Lorenzen, Brøde, en stræber, Nissen, Vilsbæk, en indbildsk nar og stræber, Peter Nielsen, Refsømark, nærmest et godmodigt får (...) Føj for Satan! (...) Vi skylder dog Cornelius Petersen lidt mere!". Herefter går han over til at tale om, hvad der skal gøres:

"Nej, kære ven, vort gamle program er og bliver det bedste: Slesvig for slesvigere, løs fra København.

(...) Åben kamp, 300 mand til hver tvangsauktion hos vore folk, lad fanden tage sine. Og så kamp og nedsabling, når de christiansborgske lømler kommer herover. Bedst var det, om vi kunne få uniformer.

(...) du er den, jeg sætter mest håb til. Står vi to sammen, så har [vi] alle gode folk bag os. Splittes vi, så er udsigterne onde.

Lad os da enes om at se at føre vort folk – ikke længere ind i slaveriet – men ud af det. Vi holder med L.S. så vidt som vi kan se, at det gavner

vort endelige mål, men vi bekæmper L.S. af fuldt hjerte, som den parlamentariske snylter den er, men ikke åbenlyst. Lidt taktik må vi tillade os, selv om den ikke er fin."⁶⁰

Det var klar tale, og synes nærmest at forudsige Stenderupslaget men også splittelsen i LS. Blandt andet som følge af begivenhederne den 5. april blev der på et repræsentantskabsmøde i Aabenraa den 13. april skabt en ny struktur (hovedbestyrelse) inden for det sønderjyske LS til afløsning af det hidtidige fællesudvalg. Den nye LS-bestyrelse havde medlemmer fra alle fire sønderjyske amter og med valgte medlemmer. Ændringen satte en dæmper på den radikale fløjs indflydelse, og fra efteråret blev det sønderjyske LS kontrolleret af moderate kræfter med blandt andet Peter Nielsen, Refsømark, som formand.⁶¹ På den måde fik Stenderupslaget den stik modsatte effekt af, hvad den radikale del af LS havde håbet. I stedet for at styrke en yderligere radikalisering af landbruget, medførte det, at de moderate kræfter blev styrket.

Selv om ingen ville påtage sig ansvaret for de begåede ulovligheder, var der mange, der gerne ville vinde fordel af sagen, og der var, som vi har set, mange interessenter. På det nationale plan forsøgte hjemmetyske grupper, ikke mindst gennem Deichgräber, at knytte tvangsauktionen sammen med dansk misrøgt af landsdelen og dermed sammen med et krav om grænserevision. Denne tilgang gav genlyd syd for grænsen i nationale og nationalsocialistiske kredse. Omvendt blev denne udlægning kraftig fordømt fra national dansk/sønderjysk side og set som et angreb mod hele Genforeningen og den førte politik. Fra centrale danske myndigheders side blev Stenderup primært set som endnu et anslag mod det danske demokrati, og her gjorde ikke mindst justitsminister Zahle det klart, at der nu skulle statueres et eksempel mod "bondeoprøret", som man tidligere havde gjort over for de arbejdsløse/"kommunisterne". Fra den radikale del af LS blev begivenhederne i Stenderup set som et muligt vindue til fremme for en radikalisering og for de gamle protestbevægelser synspunkter, og fra den mere moderate del af LS som en mulighed for at demonstrere utilfredshed med landbrugets gældsbyrde for derigennem at skabe tilslutning til politisk indflydelse. Fra kommunistisk side rørte man i oprørt vande og forsøgte på skrømt at skabe en alliance mellem bønder og arbejdere. Målet var kaos, der kunne føre til samfundsomvæltning. DNSAP havde samme bagtanke, men var nok i første omgang mere på stemmefiskeri blandt utilfredse landmænd, hvor man så et stort inte-

ressefælleskab. For (det lokale) politi gjaldt det banalt sagt om at få løst opgaven så effektivt som muligt, og endelig for den udsatte Jørgen Nissen og hans familie var det en social katastrofe, som selvfølgelig gerne gennem omtale og demonstration måtte omstødes.

Stenderupslaget pegede med sit brogede sammenrend af deltagere dels tilbage til Cornelius Petersen og Selvstyrebevægelsen fra midten af 1920'erne, dels satte slaget fingeren på hele krise- og demokratidiskussionen i starten af 1930'erne, og dels pegede det frem mod en ny skærpet national konflikt i grænselandet.

Stenderupsagen var ikke i udgangspunktet en national konflikt som f.eks. Stolligaffæren et par år senere, hvor hovedtemaet var jordkamp mellem dansk og tysk, men den fik på grund af den hjemmetyske og tysk national beskrivelse af situationen, bestemt et nationalt lag, som trak spor op gennem 30'erne. En konflikt, der efter Hitlers magtovertagelse et lille år senere, i 1933, i Sønderjylland blev skærpet med en intens kamp mellem en nazistisk påvirket hjemmetyskhed og en dansk "enhedsfront" manifesteret gennem bl.a. nationale foreninger som Det Unge Grænseværn, samt mere klassiske foreninger som Skole-, Sprog- og, ikke mindst, Grænseforeningen. På en måde afsluttede Stenderupslaget bevægelsernes årti i Sønderjylland med en tilbagevenden til det mere klassiske nordslesvigske politiske landskab, hvor det nationale spørgsmål var i forgrunden.

Som en sidste lille krølle kan det nævnes, at den politiske udvikling i 1930'erne skærpede kravene til en koordination af politiets indsats i landsdelen. For at styrke dette, blev stillingen som politiadjutant for de sønderjyske landsdele genoprettet i maj 1934. Første politiadjutant blev den nyudnævnte politimester i Aabenraa, Fritz Jacobsen, selvsamme Fritz Jacobsen, der tidligere havde bestridt stillingen fra 1920 og frem til 1923, og som også var leder af de københavnske betjente i Stenderup.

KILDER

Utrykte kilder

- Rigsarkivet Aabenraa (RAÅ):
Aabenraa Politi, Journalsag E20/31 i pk. 586 og Journalsag E10/32 i pk. 590.
Gråsten Kriminalpoliti: J-82/32 (Stenderupsagen) i pk. 644, K-97-98/32 (Bombesagerne), K-105/32 ("de øvrige trusselsbreve"), K-112/32 (Plakaterne) i pk. 707
Gråsten Kriminalret: Retsbog XIX, pk. 264, fol. 70 ff. og fol 95 ff., Dombog for Straffesager, pk. 223, s. 229-233.
Politikommandøren for Sydjylland: Troels Finks afskrifter af breve i forskellige arkiver vedr. det tyske mindretal (1945 - 1945), pk. 296.

Rigsarkivet Viborg (RAV):

- Vestre Landsret 3. afd.: Dombog for Straffesager 1930 10 2 - 1934 5 7, s. 499-502, pk. 223. Straffesager, 624/1932, pk. 829 og straffesag 654/1932, pk. 830
Rigsarkivet København (RAK):
Justitsministeriet, 3. afdelingskontor, sag 227/1931, pk. 1238; sag 421/32 og sag 423/32, pk. 1314

Diverse aviser

- Spec. i UMP' presseklip (Udenrigsministeriets Presseklip), Rigsarkivet Aabenraas bibliotek.

LITTERATUR

- Andersen, Morten: "Landbrugskrise, LS og Nordslesvigske Manifest", i Thomsen, Birgitte Herreborg og Kristensen, Henrik Skov (red.): *Sønderjylland i 1933*, 2010, s. 57-76.
Becker-Christensen, Henrik: "Fra »mod hinanden« til »med hinanden«, i Schultz Hansen, Hans, Henningsen, Lars N. og Porskrøg Rasmussen, Carsten (red.): *Sønderjyllands Historie*, bind 2, 2009, s. 241-272.
Fransen, Peter: "Statspolitiet", i Nørr, Erik og Schultz Hansen, Hans (red.): *Harmonisering eller særordning*, 2002, s. 87-258.
Hansen, Hans Schultz: *Det Sønderjyske Landbrugs Historie 1839-1993*, 1994.
Hansen, Hans Schultz: "De nordslesvigske bondebevægelser i mellemkrigstiden", *Bol og By*, 1994, s. 46-65.
Hansen, Hans Schultz: "Stolligaffæren 1936-40", *Sønderjyske Årbøger* 2015, s. 155-192.
Jessen, Arne: "Æ 'Stenslau' i Sten'rup 1932", *Skrift for Lokalhistorisk forening for Sundeved* 2012, s. 35-55.
Kylling, Theodor Mathiesen: *I Danmarks Klør - En skildring af dansk vanstyre, dansk voldsstyre og dansk finanssvindel i Nordslesvig fra 1918 til 1935*, 1935.
Lorenzen-Schmidt, Klaus-Joachim: "Landfolkbevægelsen i Slesvig-Holsten", *Bol og By*, 1994, s. 66-77.
Pedersen, Erik Helmer: "Landbrugskrisen, L.S. og Christiansborg-politikken 1930-33", *Bol og By*, 1994, s. 8-45.
Petersen, Nikolaj: "'Løjtnant-oprøret' i Tønder 1926: Drama, tragedie eller farce?", *Sønderjyske Årbøger* 2015, s. 92-124.
Ole Ravn: *Fører uden folk*, 2007.
Thomsen, Birgitte Herreborg og Kristensen, Henrik Skov (red.): *Sønderjylland i 1933*, 2010.
Thorsen, Svend: *Delt efter anskuelse*, 1970.
von Jessen, Franz: *Haandbog i det Slesvigske Spørgsmåls Historie 1900 - 1937*, bind 3, 1937.
www.historiskatlas.dk: "Stenslaget i Stenderup 1932" af Anon Ymous.

NOTER

- 1 Se f.eks. Becker Christensen 2009, s. 306 ff; Schultz Hansen 1994; Bol og By's temanummer 1994: 2 med artikler af bl.a. Erik Helmer Petersen og Hans Schultz Hansen; Thomsen og Kristensen 2010; Thorsen 1970; Fransen 2002, spec. S. 85 ff.; m.m.f.
- 2 Schultz Hansen 2015, Petersen 2015.
- 3 Jessen 2012, s. 35-55. Samme artikel findes i en lettere forkortet udgave på hjemmesiden "historiskatlas.dk" benævnt som "Stenslaget i Stenderup 1932".
- 4 Kylling 1935, s. 107 ff.
- 5 Til trods for navnesammenfaldet er den nye ejer ikke at forveksle med gårdejer, folketingsmedlem og minister Johan Phillipsen, Lundtoftgård.
- 6 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, K-97-98/32
- 7 Andersen 2010, s. 60-61.
- 8 Schultz Hansen (Bol og By) 1994, s. 58 samt Schultz Hansen 2015, s. 157-58.
- 9 Schultz Hansen (Bol og By) 1994, s. 58.
- 10 von Jessen 1937 s. 240 ff.
- 11 Ibid.
- 12 RAÅ, Aabenraa Politi Journalsag, E 20/31, dateret 18. februar 1931.
- 13 RAÅ, Aabenraa Politi Journalsag, E 10/32, dateret 9. feb. 1932.
- 14 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32, dateret 3. april 1932.
- 15 RAÅ. Begge (Ekstrabladet og Berlingske Aften) fra UMP' presseklip.
- 16 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, K97-98, rapport dateret den 22. marts 1932.
- 17 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, K97-98.
- 18 Ibid.
- 19 RAÅ, Politikommandøren for Sydjylland. Brev fra J. Nissen, Stenderup til Deichgråber, dateret 17. februar 1932. Afskrift af Troels Fink.
- 20 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, K-97-98, Notits dateret 21. marts 1932.
- 21 Klaus-Joachim Lorenzen-Schmidt 1994, s. 73-74.
- 22 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32. Rapport om afholdelse af hemmeligt møde i Snogbæk Kro, dateret 21. marts 1932.
- 23 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, K-97-98. Rapport om et hemmeligt møde i Snogbæk Kro, dateret 29. marts 1932.
- 24 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32. Politirapport, dateret 31. marts 1932.
- 25 RAK, Justitsministeriet, 3. afdelingskontor, sag 421/32
- 26 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32. Brev fra statsadvokaten til justitsministeriet, dateret 4.4.1932.
- 27 RAÅ, Politikommandøren for Sydjylland, Afskrift af plakat af Troels Fink.
- 28 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, K-112/32. Rapport dateret den 8. april 1932.
- 29 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32. Rapport dateret 11. april.
- 30 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32. Rapport dateret 11. april.
- 31 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, K112/32.
- 32 Citeret efter Dagens Nyheder, d. 6. april 1932.
- 33 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32, Indberetning fra politimester Vilstrup til Justitsministeriet, dateret 5. april.
- 34 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32, notits 5. april af betjent L.G. Heide.
- 35 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32, Indberetning fra politimester Vilstrup til Justitsministeriet, dateret 5. april.
- 36 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32, rapport dateret d. 9. april.
- 37 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32, 9. april 1932.
- 38 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32 samt Dagens Nyheder.
- 39 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32. Brev nr. 5777 fra Justitsministeriet, dateret 8. april 1932.
- 40 RAÅ, Gråsten Kriminalpoliti, J-82/32. Rapport dateret hhv. 6.-7.-8.-9. april 1932.
- 41 RAÅ, UMP' presseklip: Arbejderbladet 8. april 1932.
- 42 RAÅ, UMP' presseklip: Social-Demokraten 8. apr. 1932.
- 43 RAÅ, UMP' presseklip: Kristeligt Dagblad 8. apr. 1932.
- 44 RAÅ, UMP' presseklip: Politiken 7. apr. 1932.
- 45 RAÅ, UMP' presseklip: Jydske Tidende 6. april 1932.
- 46 RAÅ, UMP' presseklip: Dannevirke og Dybbøl-Posten 5. april 1932.
- 47 RAÅ, UMP' presseklip: Hejmdal 5. april 1932.

- 48 RAÅ, UMP' presseklip: Flensborg avis 14. april 1932, Hejmdal 8. april 1932 og Dybbøl-Posten 7. april 1932.
- 49 RAÅ, UMP' presseklip: Nordschleswigsche Zeitung d. 7. april 1932. Forf. oversættelse af: "es liegt uns vollkommen fern, die Dinge nationalpolitisch auswerten zu wollen".
- 50 RAÅ, UMP' presseklip: Flensburger Generalanzeiger 6. april 1932. Forf. oversættelse af „Dänische Polizeiknüppel gegen nordschleswigsche Bauern. Gestern verlor Dänemark sein Recht an Nordschleswig“.
- 51 RAÅ, UMP' presseklip: Kieler Neueste Nachrichten 1. maj 1932. Forf. oversættelse af "Dänische Knute [knut: Pryglredskab bestående af læderremme med metalkugler i enderne] über Deutsch-Nordschleswig! – Bauern ohne Brot!"
- 52 RAÅ, UMP' presseklip: Citeret efter Berlingske Tidende aften den 9. april 1932.
- 53 RAÅ, UMP' presseklip: Frankfurter Nachrichten 2. maj 1932. Forf. oversættelse: "Der Landesauschutz zu Verhinderung von Zwangsversteigerungen" og „Handwerker! Dieser Mann wird boykottiert! Ihr dürft für ihn nicht arbeiten“.
- 54 RAÅ, Kriminalretten i Gråsten, Dombog for Straffesager, s. 229 ff
- 55 Ibid.
- 56 RAV, Vestre Landsret, 3. afd. Dombog for straffesager s. 499-500.
- 57 RAÅ, Politikommandøren for Sydjylland. Notat af Deichgråber bag på plakat i afskrift af Troels Fink.
- 58 RAV, Vestre Landsret, 3. afd. Dombog for straffesager, s. 500 ff.
- 59 RAÅ, Kriminalretten i Gråsten, Retsbogen, s. 70 ff. samt 95 ff.
- 60 RAÅ, Politikommandøren for Sydjylland. Brev fra Kylling til Deichgråber, dateret 3. marts 1932. Afskrift af Troels Fink.
- 61 Schultz Hansen 1994, s. 61.

Zusammenfassung

Während der Wirtschaftskrise zu Beginn der 1930'er Jahre musste der Hofbesitzer Jørgen Nissen aus Stenderup auf Sundeved seinen Hof "Vestervang" nach einer Zwangsauktion verlassen. Die folgende, von der Vereinigung der Landnutzer (Landbrugernes Sammenslutning-LS) arrangierte, Protestveranstaltung vom 5. April 1932 mit etwa 1.500 Teilnehmern entwickelte sich zur bisher größten Auseinandersetzung zwischen den verschuldeten Bauern und der Polizei in der Zwischenkriegszeit.

Die "Stenderupschlacht", wie sie später genannt wurde, war keine geplante Aktion, sondern die Kulmination eines mehrmonatigen Verlaufs mit Drohbrieffen, Anrufen, Demonstrationen der LS und polizeilichen Untersuchungen. Zwar war der Tumult vom 5. April spontan entstanden, aber das gesamte Set up mit der Einberufung einer großen Menge von Leuten, Demonstration und konfrontativen Reden war von einer kleinen radikalen Gruppe innerhalb der LS geplant worden. In deren Zentrum befanden sich Theodor Mathiesen Kylling, Wilhelm Deichgråber und Kristian Nissen, die sowohl von dänischen Nationalsozialisten als auch von Kommunisten unterstützt wurden.

Obwohl niemand für die Unruhen die Verantwortung übernahm, gab es viele, die aus der Angelegenheit Nutzen ziehen wollten. Auf natio-

naler Ebene versuchten heimdeutsche Gruppen, die Zwangsauktionen als Folge einer dänischen Vernachlässigung des Landesteiles darzustellen und damit indirekt auch die Forderung nach einer Grenzrevision zu verknüpfen. Diese Auffassung fand in nationalen und nationalsozialistischen Kreisen südlich der Grenze Anklang. Auf der national dänischen/südjütischen Seite wurde diese Interpretation wiederum verurteilt und als direkter Angriff auf die gesamte Wiedervereinigung und die geführte Politik aufgefasst. Von Seiten der dänischen Zentralbehörden wurde die Stenderupschlacht v.a. als ein weiterer Anschlag auf die dänische Demokratie betrachtet und nicht zuletzt Justizminister Zahle stellte klar, dass nun gegen diesen „Bauernaufstand“ ein Exempel statuiert werden sollte – wie zuvor gegen Arbeitslose und Kommunisten. Zu diesem Zweck hatte man eine Kopenhagener Einsatzgruppe mit fünfzig Polizisten eingesetzt. Der radikale Teil von LS sah in den Ereignissen von Stenderup die Gelegenheit, die alten Protestbewegungen durch Konfrontationen zu stärken, während die moderaten Kräfte von LS sich durch ihren Protest gegen die aktuelle Politik größeren politischen Einfluss erhofften.

Von kommunistischer Seite heizte man die Situation weiter an und versuchte für den konkreten Fall, Bauern und Arbeiter dazu zu bringen, an einem Strang zu ziehen. Ihr Ziel war ein vollständiges Chaos, das zum gesellschaftlichen Umbruch führen sollte. Den gleichen Gedanken hatten die dänischen Nationalsozialisten in der DNSAP, denen es aber zunächst einmal darum ging, von den unzufriedenen Bauern Wählerstimmen zu erhalten. Die Polizei wiederum wollte ihre Aufgabe bestmöglich erledigen, und für Jørgen Nissen und seine Familie schließlich war das Geschehen eine soziale Katastrophe, die sie natürlich gerne durch die öffentliche Meinung und Demonstrationen rückgängig gemacht sehen wollten.

Die Stenderupschlacht wies mit ihrem Kreis an unterschiedlichen Teilnehmern teils auf die Selbstverwaltungsbewegung von der Mitte der 1920er Jahre zurück, legte aber auch den Finger auf die Krisen – und Demokratiediskussionen zu Beginn der 1930er Jahre. Gleichzeitig verwies sie bereits auf einen neu aufflackernden nationalen Konflikt im Grenzgebiet. Die Stenderupschlacht bedeutete daher einerseits das Ende „der unruhigen Jahre der Bewegungen“ in Nordschleswig und gleichzeitig die Rückkehr zu der dortigen politischen Landschaft, in der die nationale Frage traditionell die entscheidende Rolle spielte.

Civile tyske flygtninge i Hørup sogn på Sydals 1945-47

AF ANTON MARCKMANN

Da den russiske hær i januar 1945 rykkede frem mod de tyske militære styrker på Østfronten, udløstes samtidig massive, civile flygtningestrømme. På tysk forlangende kom der en del til Danmark, enten over landegrænsen eller med skib over Østersøen. Der kom omkring 250.000 tyske flygtninge til Danmark i månederne inden den tyske kapitulation. Disse flygtninge var indkvarteret rundt om på skoler og andre offentlige bygninger, langt de fleste blev efter kort tid indsat i interneringslejre. Én af disse lejre lå i Hørup på Sydals. Frem til befrielsen var det tyske besættelsesmyndigheder, der havde ansvaret for flygtningene, mens det efter maj 1945 var de danske myndigheder, der stod for behandlingen af de tyske flygtninge i Danmark. I artiklen rettes fokus mod forholdene for flygtningene, der var indkvarteret i Hørup sogn.

Indledning

Denne artikel vil først i korte træk skildre de tyske civile flygtnings skæbne i Danmark og i Sønderjylland, for så at se nærmere på lokalområdet i Hørup sogn på Sydals. Løsningen af denne opgave refererer til danske undersøgelser over emnet, dels på landsplan, dels regionalt for Sønderjyllands vedkommende – både før og efter den tyske hærs kapitulation den 5. maj 1945.¹ Om flygtningenes tilværelse og dagligdag i Hørup sogn og specielt i flygtningelejren på Hørup Klint er der indhentet oplysninger bl.a. fra flygtningeinspektørernes indberetninger, fra Hørup præstearkiv, fra sognets lokalhistoriske forenings årsskrifter og fra afleveringer til sognets lokalhistoriske arkiv.² Desuden er der suppleret med litteraturhenvisninger og personlige oplysninger. I artiklen er fokus rettet på, hvordan og i hvor høj grad de menneskelige og fysiske levevilkår var for flygtningene under deres ophold i Danmark efter den 5. maj 1945.

Før og efter kapitulationen den 5. maj 1945

I starten af maj 1945 var antallet af civile tyske flygtninge i Danmark ca. 245.000.³ Omkring 23.000 havnede i Sønderjylland. Af disse blev ca. 9.000 indkvarteret hos landsdelens hjemmetyske befolkning, medens